

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2-3
2. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 4 ^{ης} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1926.....	4-13
3. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 7 ^{ης} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1926	14-20
4. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 19 ^{ης} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1928.....	21-28
5. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 24 ^{ης} ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1932	29-42
6. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 5 ^{ης} ΜΑΡΤΙΟΥ 1933	43-47
7. ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 25 ^{ης} ΙΑΝΟΥΡΙΟΥ 1936.....	48-54
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	55-56
9. ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57-58

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα μεταπτυχιακή εργασία μελετήθηκαν τα δημοσιεύματα των εφημερίδων του Ρεθύμνου για τις εκλογές του Μεσοπολέμου.¹ Την εποχή εκείνη, στη μικρή αυτή αστική πόλη εκδίδονταν οι εφημερίδες: *Κρητική Επιθεώρησης*, «εφημερίς ανεξάρτητων πολιτικῶν ιδεῶν», *Δημοκρατία*, «εφημερίς φιλελεύθερων δημοκρατικῶν ἀρχῶν» *Αστραπή* και *Τύπος*.² Η εβδομαδιαία εφημερίδα *Αστραπή* με συντάκτη τον Στέλιο Δρακάκι κυκλοφόρησε από το 1925 έως το 1931 και ξεχώρισε με την πυκνή αρθρογραφία της στις εκλογές του 1926, αντίθετα ελάχιστα σώζονται από τις εκλογές του 1928. Ακόμη η καθημερινή πολιτική και οικονομική εφημερίδα *Τύπος*, με εκδότη τον αφοσιωμένο στον Βενιζέλο Μάνο Τσάκωνα ξεκίνησε να εκδίδεται το 1930 και υπερασπίστηκε έντονα την κυβέρνηση Βενιζέλου. Η *Αστραπή* έπαψε να εκδίδεται το 1928 και η *Δημοκρατία* το 1932 έχοντας δημοσιεύσει πολυάριθμα άρθρα σε όλες τις εκλογές, ο *Τύπος* όμως εκδιδόταν καθημερινά μέχρι το 1938, αποτελώντας μαζί με την *Κρητική Επιθεώρηση* τις μόνες εφημερίδες που δημοσίευσαν άρθρα για τις εκλογές του 1936, τις τελευταίες εκλογές του Μεσοπολέμου. Η *Κρητική Επιθεώρησης* παρόλο που εκδιδόταν και νωρίτερα, μόνο από εκλογές του 1928 κι έπειτα αρθρογράφησε για την πολιτική, ενώ συνεχίζει να εκδίδεται μέχρι σήμερα ως *Κρητική Επιθεώρηση*. Στις παραπάνω εφημερίδες υπήρχε εκπροσώπηση όλων των πολιτικών τάσεων της εποχής με εξαίρεση τις πολιτικές ιδέες του Λαϊκού κόμματος. Μέσα στο πλαίσιο αυτό είναι φυσικό η έρευνα να εστιάζει στο καθεστωτικό ζήτημα, που ήταν στο επίκεντρο του βενιζελισμού και στον διχασμό. Πέραν αυτών όμως έγιναν φανερές ορισμένες εσωκομματικές αντιπαλότητες με επίκεντρο το πρόσωπο του Ελευθέριου Βενιζέλου και τον θεσμό του κοινοβουλευτισμού. Πολύ σημαντική εξέλιξη ήταν το πέρασμα της εφημερίδας *Δημοκρατία* στην αντιπολίτευση στις εκλογές του 1932 και η δημιουργία αντιπαλότητας με τον *Τύπο*. Ακόμη, μια σημαντική πολιτική εξέλιξη στις εκλογές του

1 Οι εκλογές του Μεσοπολέμου έγιναν τον Απρίλιο και τον Νοέμβριο του 1926, τον Αύγουστο του 1928, το Σεπτέμβριο του 1932, τον Μάρτιο του 1933 και τον Ιανουάριο 1936.

2 Ψηφιακή Συλλογή τοπικών εφημερίδων «Ραδάμανθους»

[https://anemi.lib.uoc.gr/search/?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=overview&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7&cclterm2=%2Fhierarchy%2Fcollection%2F120&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=term&cclfield2=collection&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&cclterm1=and&cclterm2=&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&isp=&display_help=0&offset=1&search_coll\[metadata\]=1&stored_cclquery=&skin=&rss=0&store_query=1&lang=el&show_form=&export_method=none&display_mode=detail&ioffset=1&offset=1&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail](https://anemi.lib.uoc.gr/search/?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=overview&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7&cclterm2=%2Fhierarchy%2Fcollection%2F120&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=term&cclfield2=collection&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&cclterm1=and&cclterm2=&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&isp=&display_help=0&offset=1&search_coll[metadata]=1&stored_cclquery=&skin=&rss=0&store_query=1&lang=el&show_form=&export_method=none&display_mode=detail&ioffset=1&offset=1&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail)(Ημερομηνία πρόσβασης 10-11-20).

1936 ήταν ότι παραμερίστηκαν οι εσωκομματικές διαφορές και τονίστηκε η ανάγκη ομοψυχίας χάριν του κόμματος και του έθνους. Αν αληθεύουν κάποια δημοσιεύματα τότε παρατηρήθηκε μεταστροφή οπαδών και του Λαϊκού κόμματος. Μικρή αναφορά έγινε στην εργασία αυτή στο κλίμα των εκλογών μέσα από δημοσιεύματα αμιγώς εκλογικού ενδιαφέροντος και τις αντιλήψεις των φιλελεύθερων εφημερίδων για τον κομμουνισμό. Εν κατακλείδι, μέσα από τη μελέτη της κρίσιμης για την ελληνική ιστορία περιόδου, επιχειρήθηκε να σχηματιστεί μια αντικειμενική, κατά το δυνατόν, εικόνα των πολιτικών τάσεων και συμπεριφορών των ψηφοφόρων του Ρεθύμνου.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1926

Προεκλογικός αγώνας, εφημερίδα *Αστραπή*

Ο στρατηγός Πάγκαλος που χρησιμοποίησε το 1925 την κατάσταση πολιορκίας για να εγκαταστήσει τη δικτατορία του, για πρώτη φορά εφάρμοσε το μέτρο αυτό για να διατηρήσει την εξουσία του.³ Οι εκλογές κρίθηκαν υπέρ του υπό τις συνθήκες αυτές. Υπήρξε όμως και μια μερίδα βενιζελικών που πίστευε στη λύση της δικτατορίας στο ζήτημα της κυβερνητικής αναρχίας. Η εφημερίδα *Αστραπή* Ρεθύμνου προβάλλει στο πρόσωπο του Πάγκαλου ένα αντικοινοβουλευτικό πρότυπο πατριωτικό και αντικομμουνιστικό.⁴ Τον παρουσιάζει ως τον «τρομερό στρατιώτη» που με την ανασύσταση της στρατιάς του Έβρου έδωσε στον Ελευθέριο Βενιζέλο τη δύναμη να αρνηθεί τις υπερβολικές αξιώσεις των Τούρκων.⁵ Ως Υπουργός της Εννόμου τάξεως φρόντισε για την ασφάλεια των Ελλήνων και τη διαφύλαξε από τις διαβολές του κομμουνισμού.⁶ Αποτελεί έναν από τους τρεις «Μεγάλους άνδρες» της ελληνικής πολιτικής και ως τέτοιος ακολουθεί τη μοίρα τους. Απειλείται δηλαδή από τους «κοινοβουλευτικούς κομματαρχίσκους».⁷ Στην τριάδα αυτή πρώτος προβάλλει ο Χαρίλαος Τρικούπης, τον οποίο «έρριψαν και έσκότωσαν» οι πολιτικοί του αντίπαλοι. Δεύτερος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, τον οποίο οι ίδιοι οι συνεργάτες του και δικοί του πολιτικοί αντίπαλοι εκτόπισαν.⁸ Τρίτος ο Πάγκαλος προβάλλει ως συνεχιστής τους αγνοώντας ότι εκείνος δεν ήταν εκλεγμένος από το λαό. Ο Συνταγματικός Φιλελευθερισμός, για τον συνταγματολόγο Αλιβιζάτο πριν την κατάργησή του, το 1936, λειτούργησε τυπικά παρά ουσιαστικά.⁹ Η νόθευση και η κατάργηση του κοινοβουλευτισμού έγινε σε δυο φάσεις σύμφωνα με τον ίδιο. Η πρώτη φτάνει μέχρι το κίνημα του 1935, με τη μορφή της έξαρσης των αυταρχικών μεθόδων διακυβέρνησης και η δεύτερη με την επιβολή φασιστικού τύπου καθεστώτος μέχρι τον Απρίλιο του 1941.¹⁰ Ο Πάγκαλος παρουσιάζεται ως πρότυπο ανδρείας, ο «σωτήρας και οδηγητής

3 Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, 974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σ.46.

4 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 8 Απριλίου 1926.

5 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

6 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

7 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

8 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

9 Αλιβιζάτος, ο.π., σ.22.

10 Στο ίδιο σ. 35.

του ἔθνους», η εξουσία του οποίου πηγάζει από αυτή την αρχή.¹¹ Παραλληλίζεται με τον Ηρακλή.¹² Χαρακτηρίζεται μάλιστα «ἐθνική ὑποχρέωση» η ψήφισή του.¹³

Ο λαός χαιρετά τη δικτατορία καθώς τερματίζει «τὴν νοσογενὴν ταύτην κατάστασιν». ¹⁴ Αντιπαραβάλλεται συνεχώς η ηθικότητα της δικτατορίας και η ανηθικότητα των πολιτικών. Σε αντίθεση με τον πατριωτισμό του δικτάτορα τίθεται η ποταπότητα και η ιδιοτέλεια. Οι παλαιοί πολιτικοί, σε αντίθεση με τον «ἀγνὸν πατριώτην», ουδέποτε ενδιαφέρθηκαν για το καλὸ του ἔθνους, το οποίο εκπροσωπεί η δικτατορία.¹⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι στο διάγγελμά του ο Πάγκαλος μεταχειρίζεται το λαϊκὸ αἶσθημα όταν προτρέπει το λαό, αφού κάνει το σταυρό του, να (τον) διαλέξει βασιζόμενος στην εθνική του συνείδηση.¹⁶

Ὅπως φαίνεται κι από την αρθρογραφία, ο Πάγκαλος εκφράζει την παράδοση που δημιούργησε το κίνημα στο Γουδί.¹⁷ Το κίνημα που ξέσπασε στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων, χωρίς να επιδιώκει την άσκηση της εξουσίας και χωρίς ιδεολογικό υπόβαθρο, προωθούσε το σχηματισμό μιας κυβέρνησης από πολιτικά πρόσωπα, η οποία θα διεκπεραίωνε- κάτω από την εποπτεία του Στρατιωτικού Συνδέσμου- ένα εξαιρετικά μετριοπαθές και συντηρητικό πρόγραμμα.¹⁸ Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τον καθηγητὴ Αντώνη Κλάψη, εκφράστηκε με τρόπο δυναμικό το κοινωνικό αίτημα για αλλαγή, η οποία δύσκολα και με μεγάλη χρονική καθυστέρηση θα πραγματοποιείτο μέσα από τους ισχύοντες θεσμούς. Οι κινηματίες λειτούργησαν ως καταλύτης ώστε να ενισχυθῇ η παρεμβατική τάση των ενόπλων δυνάμεων στην ελληνική πολιτική ζωή μακροπρόθεσμα. ¹⁹ Θεώρησαν ορισμένοι αξιωματικοί ότι η επιτυχημένη «εκσυγχρονιστική επανάσταση», που εξέφρασε τις λαϊκές απαιτήσεις, τους έδινε το προνόμιο να διεκδικούν το ρόλο του γνήσιου εκφραστή της λαϊκής βούλησης καθ' ὅλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. ²⁰ Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν και τα λεγόμενα του Παγκάλου όταν χαρακτηρίζει την εκλογική του νίκη «πρωτοφανή λαϊκή ἔκρηξη». ²¹

¹¹ Στο ίδιο.

¹² *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 15 Απριλίου 1926.

¹³ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 5 Νοεμβρίου 1926.

¹⁶ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

¹⁷ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 8 Απριλίου 1926.

¹⁸ Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821- 1923*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σ.223.

¹⁹ Στο ίδιο, σ.228.

²⁰ Στο ίδιο.

²¹ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 15 Απριλίου 1926.

I. Ο «γιγάντιος» αγώνας του Πάγκαλου και το έργο του για το Νομό

Για το «γιγάντιο έργο» του Πάγκαλου γίνεται πιο αναλυτικός ο αρθρογράφος με το όνομα ΒΡΥΣΙΝΑΣ. Το άρθρο αυτό ξεφεύγει από κάθε αίσθηση μέτρου, είναι εξόφθαλμα προπαγανδιστικό. Εξυμνεί την εξωτερική πολιτική, αναφέρει ότι κατασκευάστηκαν 32 νέα πολεμικά πλοία, ιδρύθηκε η ελληνική αεροπορία, ναυπηγήθηκαν τα πρώτα αεροπλάνα, «καταργήθηκαν χιλιάδες περιττές θέσεις». Πλήθος δημόσιων έργων τέθηκε σε εφαρμογή ενώ επιτεύχθηκε νέο δάνειο για την αποκατάσταση των προσφύγων.²² Ιδιαίτερο συμφέρον, σύμφωνα με τον πληρεξούσιο Γοβατζηδάκι, έχουν οι συμπολίτες του να ψηφίσουν τον Πάγκαλο. Στη συνέντευξη που δίνει στην εφημερίδα αναφέρονται δημόσια έργα που κατασκευάστηκαν στον νομό.²³ Καλεί επομένως τους εκλογείς οι οποίοι δεν είναι πολιτικά τοποθετημένοι και η ψήφος τους βαρύνει προς την πλευρά του προσωπικού συμφέροντος να τον ψηφίσουν. Τέλος ο αρθρογράφος «Γ.Κ.Α» θεωρεί ότι οι πολιτικοί αντίπαλοι τίποτε δεν έχουν να αντιτάξουν στο «γιγάντιο» έργο του και γι' αυτό όποιος θέλει να καταδικάσει το έργο του διαπράττει «πατριωτικό έγκλημα».²⁴

Η διασφάλιση της (αβασίλευτης) Δημοκρατίας

Το «ἄριστον τῶν πολιτευμάτων», η δημοκρατία, «ἐκινδύνευσεν εἰς τὰς χεῖρας ἀνικάνων ἡγετῶν νὰ καταπατηθῇ καὶ νὰ ἐξευτελισθῇ» μέχρι την εγκαθίδρυση της δικτατορίας.²⁵ Ο Δεμερτζής όμως, δεν διαπνέεται από δημοκρατικές αρχές και ουδέποτε ανέφερε στους λόγους του τη λέξη Δημοκρατία.²⁶ Το νέο καθεστώς προβάλλει ως ακραιφνές δημοκρατικό.

Η ψευδής συμφιλίωση και η αρχομανία των παλαιών κομμάτων

Βασικός άξονας της δικτατορίας είναι η εχθρότητα προς τον υπάρχοντα κοινοβουλευτισμό και τους πολιτικούς, τους οποίους αποκαλεί «ἔλκη», «κηφῆνες», «κόρακες», «ἄσυστόλως ψευδόμενους».²⁷ Η επιβολή δικτατορίας σημειώνεται μάλιστα ως υπηρεσία προς την Πατρίδα. Ο ελληνικός λαός «κατεδίκασεν ἤδη ἅφ' ἱκανοῦ αὐτοῦς».²⁸ Με χαρά δέχτηκε τη διάλυση της Συνελεύσεως από τον Πάγκαλο και την

²² Ασπραπή, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

²³ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

²⁴ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

²⁵ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

²⁶ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

²⁷ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

²⁸ Ασπραπή, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

επιβολή δικτατορίας.²⁹ Οι εκλογές αυτές θα είναι η απόδειξη της καταδίκης των κομμάτων και της τυχοδιωκτικής συμφιλίωσης των παλαιών αντιπάλων στις επερχόμενες εκλογές και η υποψηφιότητα Δεμερτζή απόδειξη είναι «φαινομενικής» και «ψευδούς» συμφιλίωσης που εχθρεύεται τον Πάγκαλο.³⁰ Ο πληρεξούσιος Ρεθύμνου Γοβατζηδάκης, χαρακτηρίζοντας «νόθη» τη συμφιλίωση την παρομοιάζει με φιλία γάτου και σκύλου.³¹

Η πάνδημη υποστήριξη στον Πάγκαλο

Η εκλογή του Πάγκαλου θεωρείται βέβαιη και εξασφαλισμένη από τους υποστηρικτές γιατί ο λαός αναγνωρίζει στο πρόσωπο του έναν άνθρωπο ικανό να διακυβερνήσει το έθνος.³² Όσο πλησιάζουν οι εκλογές οι θριαμβολογίες εντείνονται. Πιθανολογείται μάλιστα η αποχή της αντίπαλης πλευράς μπροστά στη γενική αποδοχή.³³

Οι εκλογές ως μια ενδοβενιζελική διένεξη

Η εφημερίδα *Δημοκρατία*, του Νίκου Ανδρουλιδάκη, αντιπολιτεύεται το δικτατορικό καθεστώς. Σε αυτή ο Νικόλαος Ασκούτσης προσπαθεί να αποδείξει ότι οι εκλογές δεν ήταν ελεύθερες.³⁴ Δε διστάζει να δημοσιεύσει για το εκλογικό αποτέλεσμα ότι δεν εκπροσωπεί το λαό και δεν έχει ουσία εφόσον απλώς «ὁ Δικτάτωρ θὰ ὀνομάζεται Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας».³⁵ Η ιδεολογική τους τοποθέτηση πλάι στον Βενιζέλο είναι σημείο έντονου ανταγωνισμού και πρωτεύον κριτήριο για την υποστήριξη των υποψηφίων. Όμως και οι δυο εφημερίδες τηρούν αποστάσεις από το πνεύμα απόλυτης προσήλωσης στο πρόσωπό του Βενιζέλου, χωρίς να σημαίνει ότι τολμούν να ξεχωρίσουν από την παράταξη. Η εφημερίδα *Δημοκρατία* προεκλογικά επιχειρεί να διαχωρίσει τον Πάγκαλο από τη βενιζελική παράταξη. Ο Πάγκαλος κατηγορείται για υποκρισία καθώς με δηλώσεις του στον αθηναϊκό Τύπο και με Συντακτική Πράξη της προκήρυξη των εκλογών απέκλεισε υποψηφιότητα του Βενιζέλου.³⁶ Απάντησε ο Γοβατζηδάκης στην αντίπαλη εφημερίδα λέγοντας ότι αυτό αποτελεί ανήθικο ψέμα των εχθρών του Πάγκαλου. Διαβεβαιώνει ότι πριν την ανακήρυξη των εκλογών τον είχε

²⁹ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

³⁰ Στο ίδιο. Υπάρχει επανάληψη.

³¹ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

³² *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

³³ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

³⁴ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 11 Απριλίου 1926.

³⁵ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 18 Απριλίου 1926.

³⁶ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 28 Μαρτίου 1926.

παρακαλέσει να αναλάβει το αξίωμα και απόδειξη είναι ότι η άρνησή του δημοσιεύτηκε στο «Έλεύθερον Βήμα» στις 30 Μαρτίου.³⁷

Το βασικό επιχείρημα της Δημοκρατίας που επαναλαμβάνεται είναι το εξής:

- «Ο κρητικός Λαός», ανήκει στον Βενιζέλο
- Ο Βενιζέλος απουσιάζει. Διάδοχοί του είναι οι Παπαναστασίου, Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος
- Ως διάδοχοι αποφάσισαν την ανάδειξη κοινού υποψηφίου, του Δεμερτζή
- «Ο κρητικός Λαός» θα ακολουθήσει το κόμμα του και θα στηρίζει τον Δεμερτζή

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στην προκείμενη περίπτωση η προσφυγή στην πλειοψηφία είναι ένα λογικό σφάλμα και αποτελεί στοιχείο λαϊκισμού. Άλλωστε, όπως απέδειξε η ιστορία, ο Δεμερτζής προσχώρησε στο αντίπαλο δέος στις επόμενες εκλογές.

Με ειρωνεία αντιμετωπίζει η *Δημοκρατία* την παρουσίαση του δικτάτορα ως ακραιφνή βενιζελικού μετά την εξορία του ιδιαίτερου του Βενιζέλου, Λαμπράκη και την προσέγγιση με τους αντιβενιζελικούς. Η αντίθεση των αντιπάλων προς τη συμφιλίωση, που υποστηρίζουν και τα τέσσερα βενιζελικά κόμματα, μεταφράζεται ως προσπάθεια να διατηρήσει το «μονοπώλιο» του βενιζελισμού.³⁸ Στο κύριο άρθρο της εφημερίδας με τίτλο «ΚΑΤΗΝΤΗΣΑΝ ΚΙ ΑΥΤΟΙ ΠΡΟΔΟΤΑΙ» ανταποδίδει το χαρακτηρισμό σε όσους ονόμασαν προδοτική την «έθνικότητα» σύμπραξη και κάλεσαν τον κρητικό λαό να την καταψηφίσει. Με τον τρόπο τους αυτό στράφηκαν εναντίον της ίδιας της παράταξής τους.³⁹

Η εφημερίδα αναδημοσιεύει τηλεγράφημα του Ελευθέριου Βενιζέλου με ημερομηνία 2-4-1926 με το οποίο συγχαίρει τους Φιλελεύθερους για τη σύμπραξη με την αντιβενιζελική παράταξη προς ανάδειξη κοινού υποψηφίου στις εκλογές του Προέδρου της Δημοκρατίας. Χαρακτηρίζει ως «ιστορικό γεγονός υψίστης Εθνικής σημασίας».⁴⁰ Σ' αυτό το τηλεγράφημα στηρίχθηκε μεγάλο μέρος του προεκλογικού αγώνα των κομμάτων. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, όχι μόνον συνεχάρη τη συμφιλίωση αλλά στις 22 του Μαρτίου, σε συνέντευξή του στο «Έλεύθερον Βήμα» υποσχέθηκε να επιστρέψει

37 *Ασπράχη*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

38 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

39 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 28 Μαρτίου 1926.

40 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

στην πολιτική μετά την αποκατάσταση της τάξης.⁴¹ Ο Ασκούτσης δηλώνει βέβαιος ότι η Κρήτη θα ψηφίσει τον Δεμερτζή σεβόμενη τη γνώμη του μεγάλου πολιτικού και των άλλων πολιτικών αρχηγών.⁴² Συμπερασματικά η γνώμη του Βενιζέλου μπορεί να καθορίζει τις εξελίξεις.

Η αμφισβήτηση της γνησιότητάς του τηλεγραφήματος είναι νευραλγικής σημασίας, για ηθικούς κυρίως λόγους, εφόσον αποκόπτεται η δικτατορία από τον Βενιζέλο. Ο Δρακάκης αμφισβητεί τη γνησιότητα του τηλεγραφήματος λέγοντας ότι αποτελεί «διασυρμό» του ονόματός Του.⁴³ Είναι αδύνατο να χάρηκε ο Βενιζέλος με τη σύμπραξη αυτή καθώς είναι πατριώτης και διορατικός πολιτικός που μπορεί να διαβλέπει την υστεροβουλία πίσω από την σύμπραξη. Στην πραγματικότητα ο Βενιζέλος έχει σιχαθεί τα κόμματα, τα οποία αποκαλούνται «εργάτες της εθνικής καταστροφής» και που μοναδικό στόχο έχουν να εκκενώσουν τα κρατικά ταμεία, να παρακωλύσουν τον κρατικό οργανισμό και να καταστρέψουν το έργο του Πάγκαλου. Δεν είναι, σύμφωνα με τους ίδιους, τίποτε άλλο παρά μια ακόμη προσπάθεια να εκμεταλλευτούν τα αισθήματα των Ελλήνων για το πρόσωπο του Βενιζέλου.⁴⁴ Η εφημερίδα συστρατευόμενη με το καθεστώς αποδίδει με αυθαιρεσία αντικοινοβουλευτικά αισθήματα στον Βενιζέλο.

Σε αυτό το πλαίσιο ανταγωνισμού για τη βενιζελικότητα των υποψηφίων δημοσιεύτηκε στη *Δημοκρατία* το χρονικογράφημα «Ο Κ. BENIZEΛΟΣ ANTIBENIZEΛΙΚΟΣ». Το χρονικογράφημα αυτό δημιούργησε παρεξηγήσεις με την αντίπαλη εφημερίδα.⁴⁵ Ο χρονικογράφος με το ψευδώνυμο «Χ» παρουσιάζεται ως μορφωμένος δημοσιογράφος που συνομιλεί με αμόρφωτο, ιδιοτελή, «άρχοντοχωριάτη», ο οποίος κατηγορεί ως αντιβενιζελικούς όσους αντιστρατεύονται τον δικτάτορα, ακόμα και τον Βενιζέλο, επειδή απλώς ο Πάγκαλος κατέχει «την κουτάλα του κράτους». Σπεύδει έπειτα η εφημερίδα, μετά από σχετική διαμαρτυρία, να ξεκαθαρίσει πως δεν αναφέρεται στο σύνολο των υποστηρικτών του Πάγκαλου.⁴⁶

Στην εφημερίδα *Αστραπή* αναφέρεται με αρνητικό πρόσημο το πρόσωπο του Βενιζέλου όταν γίνεται αναφορά στη συμφιλίωση. Αναφέρεται το εξής: «Ἐξέλειψαν τὰ 2

41 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

42 Στο ίδιο.

43 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Απριλίου 1926.

44 Στο ίδιο.

45 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 30 Μαρτίου 1926.

46 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 18 Απριλίου 1926.

πρόσωπα Κωνσταντίνος και Βενιζέλος χάριν ὧν ἐφανατίσθημεν». ⁴⁷ Παρακάτω αναγράφει ότι τον λαό «εἶχαν φανατίσει οἱ διάφοροι ἡγέται» για να δηλώσει ότι πλέον συμφιλώθηκε χάρη στις υπηρεσίες του Πάγκαλου. ⁴⁸ Η Μικρασιατική καταστροφή ἄλλωστε απέδειξε το που οδηγεί ο φατριασμός και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. ⁴⁹ Ο φατριασμός και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα αποδίδονται και στους δυο πόλους του διχασμού, ἄποψη που ξεφεύγει από το πλαίσιο των πάγιων αντιλήψεων του βενιζελισμού. Ο ἴδιος ο Πάγκαλος αναφέρει -τη στιγμή που το καθεστώς απέκτησε κοινοβουλευτικό μανδύα- σχετικά: «Εἴμεθα κατάστασις. Δι' ἡμᾶς δὲν ὑπάρχει βενιζελισμὸς καὶ κωνσταντινισμὸς, διότι δὲν ὑπάρχουν πλέον τὰ ἐκπροσωποῦντα τὰ δύο ταῦτα κόμματα πρόσωπα. Ὁ μὲν Βενιζέλος ἀπέθανε πολιτικῶς, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος φυσilogικῶς». ⁵⁰ Τα λεγόμενά του φανερόνουν περίτρανα ὅτι αναζητούσε δικό του λαϊκὸ ἔρεισμα πέραν του βενιζελισμού και του βασιλισμοῦ και ὅτι ἐπρόκειτο για καθεστώς, ὄχι συνέχιση της ἐπανάστασης. Ο Στρατὸς ὅπως ἄλλοτε στο Γουδί δίδει τα ἡνία στον «νέο σωτήρα» για να ἐπιφέρει τη συμφιλίωση.

Οι ἐκλογές ἀπέδειξαν την υποστήριξη του λαοῦ στον δικτάτορα και τη δυσπιστία στα κόμματα. Η κοινὴ γνώμη «ἐτάχθη ἐναντίον τῶν ἀρχηγῶν τῶν καταπροδοσάντων τὸν Δημοκρατικὸν ἀγῶνα δι' ὑποδείξεως κοινοῦ ὑποψηφίου Προέδρου, γνωστοῦ ἀντιβενιζελικοῦ καὶ ἀντιδημοκρατικοῦ». ⁵¹

Ο Προεκλογικὸς Αγὼνας της ἐφημερίδας *Δημοκρατία*

Η ἐπιχειρηματολογία υπὲρ της Ἐνωσης.

Η ἐκλογικὴ πάλη διεξάγεται ἀνάμεσα στον κοινοβουλευτισμὸ και τη δικτατορία. Το ζητούμενο εἶναι ἡ εἰσοδος της χώρας στην πολιτικὴ ομαλότητα, την ομόνοια και την πρόοδο. Αυτό θα συμβεῖ μονάχα με ἓναν τρόπο, την καταψήφιση της δικτατορίας και του δικτάτορα και την ἐπάνοδο στον κοινοβουλευτισμὸ. Πρόκειται για σύμπραξη του πολιτικοῦ κόσμου ἐναντίον της δικτατορίας και ἐφαρμογὴ του Συντάγματος, για το ὁποῖο καταβλήθηκαν μακρὲς φροντίδες και συνεργασία ὅσων ἔχουν δημοκρατικὴ σκέψη. ⁵² Η συμφιλίωση ἐπομένως εἶναι πράξη που υπαγορεύτηκε ἀπὸ πατριωτισμὸ

⁴⁷ Στο ἴδιο.

⁴⁸ *Ἀστραπή*, Ρέθυμνο, 1 Ἀπριλίου 1926.

⁴⁹ *Ἀστραπή*, Ρέθυμνο, 8 Ἀπριλίου 1926.

⁵⁰ Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ἑλλάς μεταξὺ δυο πολέμων, 1923-1940*, τ.Β', ἐκδόσεις. Κάκτος, Ἀθήνα 2009, σ.309.

⁵¹ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 28 Μαρτίου 1926.

⁵² Στο ἴδιο.

καθώς τερματίζει τους καθεστωτικούς αγώνες.⁵³ Στην ενέργεια αυτή «έξανέστη» μόνο ο Πάγκαλος ο οποίος ξέχασε ότι μέχρι χθες επεδίωκε μια τέτοια προσέγγιση δηλώνοντας μάλιστα ότι τότε θα αναχωρούσε απ' την πολιτική τώρα, με την υποστήριξη του Στρατού, επιδιώκει να ενταφιάσει τον Κοινοβουλευτισμό.⁵⁴ Με περισσή ειρωνεία αναφέρει «Διὰ τὸν σημερινὸν Δικτάτορα ὁ Πρωθυπουργικὸς θῶκος κατέστη στενόχωρος, ἤρχισε δε ὀρεγόμενος καὶ μείζονα ἀξιώματα». Ψήφος στον Δεμερτζή, σύμφωνα με το άρθρο του Νικόλαου Ασκούτση ισοδυναμεί με ενότητα του Λαού, ομόνοια και εσωτερική ανάπλαση. Κινδυνολογώντας δε βεβαιώνει ότι διαφορετικά «φερόμεθα εἰς βεβαίαν οικονομικὴν καταστροφὴν».⁵⁵ Υπολογίζεται ακόμη με κάποια υπερβολή ότι η υποστήριξη του κοινού υποψήφιου στην Παλαιά Ελλάδα, Ἡπειρο και Θεσσαλία θα φτάσει στο 80%.⁵⁶

Η γεφύρωση του διχασμού «εἶναι τὸ μεγαλύτερο γεγονός τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου τῆς Ἑλλάδος» και θα οδηγήσει στην εσωτερική ειρήνη.⁵⁷ Ο διχασμός κι όχι η αντιβενιζελική παράταξη οδήγησε τελικά στη Μικρασιατική καταστροφή και τώρα στη Δικτατορία. Πρόκειται για συγκαταβατική τοποθέτηση που προκαλεί εντύπωση όταν διατυπώνεται από το σύνολο των υποστηρικτών του Βενιζέλου. Αμφότεροι θεωρούν ότι με τις πράξεις του επιτυγχάνουν τη συμφιλίωση. Ο ίδιος ο Ανδρουλιδάκης δηλώνει ότι στόχο, η εφημερίδα του, έχει να φανερώνει την αλήθεια με τόλμη, εντιμότητα, χωρίς να υποτάσσεται σε καμμία δύναμη. Είναι μια εφημερίδα φιλελεύθερων δημοκρατικών αρχών σημαιοφόρος του καθεστώτος της αβασίλευτης δημοκρατίας.⁵⁸ Στις 3 Απριλίου 1926 δημοσιεύεται στην εφημερίδα ευχαριστήρια επιστολή του Μιχαλακόπουλου εκ μέρους όλων των δημοκρατικών κομμάτων για την αρθρογραφία των τελευταίων ημερών.⁵⁹ Η τόλμη της να αντιπαραταχθεί σε ένα καθεστώς την ξεχωρίζει ως σημαιοφόρο του κοινοβουλευτισμού.

Η επιχειρηματολογία εναντίον του Πάγκαλου και της δικτατορίας

Ο εκτοπισμός του Πάγκαλου από το βενιζελικό στρατόπεδο αποτελεί κύριο άξονα της αρθρογραφίας όπως προαναφέρθηκε. Η επίθεση στο πρόσωπο του Πάγκαλου γίνεται με τρόπο συγκρατημένο, δεδομένης της περιορισμένης ελευθεροτυπίας, είναι όμως

⁵³ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 28 Μαρτίου 1926.

⁵⁴ Στο ίδιο.

⁵⁵ Στο ίδιο.

⁵⁶ *Αστραπή*, Ρέθυμνο 3 Απριλίου 1926.

⁵⁷ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

⁵⁸ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 24 Οκτωβρίου 1926.

⁵⁹ Στο ίδιο.

υπαρκτή και σαφής. Είναι ο σταθερός εχθρός της συμφιλίωσης. Όσο φαινόταν αδύνατη αυτή η συμφιλίωση, εκείνος μιλούσε και προσποιούνταν ότι αγωνίζεται γι' αυτήν, ενώ τώρα στέκεται εμπόδιό της. Διέψευσε την υπόσχεσή του να εγκαταλείψει την πολιτική σε περίπτωση συμφιλίωσης των κομμάτων, γεγονός που τον χαρακτηρίζει αφερέγγυο και αρχομανή.⁶⁰

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος αναλαμβάνει μεγάλη ευθύνη απέναντι στο έθνος όταν στρέφει το Στρατό ενάντια στον ελληνικό Λαό και δε παραδίδει την εξουσία στους φυσικούς διαχειριστές της.⁶¹

Είναι ο σταθερός εχθρός των βενιζελικών κομμάτων. Οι αρχηγοί τους εξορίστηκαν στη Σαντορίνη, ο ίδιος ήρθε σε συνεννόηση με τους αντιβενιζελικούς, απέκλεισε ενδεχόμενη υποψηφιότητα του Βενιζέλου «ἵνα μὴ ἀναρριπισθοῦν τὰ πάθη» και τώρα με τη βοήθεια του Στρατού θέλει να ενταφιάσει τον Κοινοβουλευτισμό.⁶²

Στιγματίζονται επίσης και ενέργειές του ως πρωθυπουργός παρά τους περιορισμούς στην ελευθερία έκφρασης. Στιγματίζονται με τη σειρά η υπερφορολόγηση, η εκκαθάριση των δημόσιων υπαλλήλων, ο υποχρεωτικός εσωτερικός δανεισμός, η αποφυλάκιση καταδικασμένων, η ακρίβεια, οι εκκαθαρίσεις των πολιτικών και στρατιωτικών.⁶³ Στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας αναδημοσιεύεται το άρθρο του Αλέξανδρου Παπαναστασίου «Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ». Σύμφωνα με αυτό η δικτατορία του Πάγκαλου μοιάζει με εκείνες όπου αλόγιστες οργανωμένες ομάδες καταλαμβάνουν την εξουσία και εκμεταλεύονται ασύνειδα το Κράτος και το Λαό.⁶⁴ Μάλιστα η Δικτατορία εφερε μεγαλύτερες καταστροφές κι από βαρβαρική επιδρομή. Με τρόπο σαφή και αναλυτικό στιγματίζει τις αποτυχίες της δικτατορίας στην εξωτερική πολιτική και την εσωτερική διακυβέρνηση. Μένει κυρίως στην ηθική κατάπτωση που δημιουργεί μια δικτατορία όταν με τη βία και την εξαγορά συνειδήσεων επιθυμεί να διατηρεί την εξουσία. Υπογραμίζεται ότι δε νοούνται ελεύθερες εκλογές σε καθεστώς δικτατορίας όπου ο Τύπος φιμώνεται, ο κόσμος κατατρομοκρατείται και οι εκλογές διεξάγονται από ένα τέτοιο καθεστώς.⁶⁵ Τέλος η *Δημοκρατία* θεωρεί τα επιχειρήματα της αντίπαλης γελιοία. Κυρίως ειρωνεύεται το διαδεδομένο επιχείρημα πως ο Θεόδωρος Πάγκαλος «θὰ

⁶⁰ Στο ίδιο.

⁶¹ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 3 Απριλίου 1926.

⁶² *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 24 Οκτωβρίου 1926.

⁶³ Στο ίδιο.

⁶⁴ Στο ίδιο.

⁶⁵ Στο ίδιο.

κάμη δρόμους» αν εκλεγεί. Εφόσον αυτή δεν είναι αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας, αν όμως συνδυαστεί και με τα γραφόμενα του χρονικογράφου που δημιούργησαν εντάσεις διαγράφεται μια κοινωνική διαφοροποίηση.⁶⁶

⁶⁶ Στο ίδιο.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 7^{ης} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1926

Τρεις συνδυασμοί συστήθηκαν στο Ρέθυμνο. Αρχικά ο Συνδυασμός της Ένωσης των Φιλελευθέρων με υποψήφιους τους Βασίλειο Σκουλά, Νικόλαο Ασκούτση και Ευστράτιο Φωτάκι. Έπειτα ο συνδυασμός του Λαϊκού κόμματος, που αντιπροσωπεύοταν από τους Κωνσταντίνο Σκουρίτη, Μιχαήλ Σγουρό και Μανόλη Παπαδογιάννη. Τέλος το Επαρχιακό Κόμμα με τους Ιωάννη Γοβατζηδάκι, Νικόλαο Δουλγεράκη και Βασίλειο Βαρδιάμπαση. Την τύχη τους δοκίμαζαν, ως ανεξάρτητοι και οι Ανδρέας Παπαδάκης, Ζερβός Νικόλαος και Δαζάκης με την απλή αναλογική

Η εφημερίδα *Αστραπή* είναι το δημοσιογραφικό όργανο του υποψηφίου Ιωάννη Γοβατζηδάκι, ο οποίος εντάχθηκε στο «νεοπαγκαλικό» Επαρχιακό Κόμμα.⁶⁷ Στο πρωτοσέλιδο των εφημερίδων, στο κέντρο της σελίδας να πλαισιώνεται αμφίπλευρα από τα κριτήρια του εκλογέα και δεξιά τους στόχους του κόμματος τυπώνεται το λογότυπο με τη Μυρτιά.⁶⁸ Το ευκαιριακό αυτό κόμμα προβάλλει το αίτημα της πλήρους αυτοδιοικήσεως των Επαρχιών καθώς βάλλει εναντίον της κεντρικής διοίκησης, «του Κέντρου». Επειδή δεν πρόκειται για θεμελιωμένο κόμμα, αλλά κόμμα συστημένο από ισχυρές προσωπικότητες του βενιζελισμού τονίζει ότι οι προσωπικότητες των υποψηφίων σε συνδυασμό με το Πρόγραμμά που εξαγγέλλουν αποτελούν συμβόλαιο μεταξύ εκλογέα και εκλεγόμενου.⁶⁹ Τονίζεται επιδέξια η σχέση των υποψηφίων με τον Βενιζέλο σε αντίθεση με την αντίπαλη εφημερίδα, την *Δημοκρατία* και όσους την υποστηρίζουν.⁷⁰ Πρόκειται επομένως για μια ακόμη ενδοβενιζελική διένεξη τη στιγμή που δεν υπάρχει διάλογος με την αντιβενιζελική παράταξη του Ρεθύμνου, που δε διαθέτει εφημερίδα. Μοναδική διαφορά των δυο πυρήνων αυτών είναι η στάση τους προς τον κοινοβουλευτισμό και το γλωσσικό ζήτημα. Η *Αστραπή* υπεραμύνεται της καθαρεύουσας και επιτίθεται σε όσους ανέτρεψαν τον Πάγκαλο, τους οποίους κατηγορεί για μαλλιαρισμό.⁷¹

Το Επαρχιακό Κόμμα ως αντίδραση στον υπάρχοντα κοινοβουλευτισμό

Επιτίθεται στους πολιτικούς της τωρινής κυβέρνησης και του υπάρχοντος συστήματος για να δημιουργήσει εντυπώσεις και να συστήσει έπειτα, ως λύση, το Επαρχιακό Κόμμα. Είναι χαρακτηριστικές οι φράσεις: «καταστροφή εκ του Κέντρου»,

67 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός, από το 1913-1941*, τ. ΙΕ, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ.305.

68 *Αστραπή*, Ρέθυμνο 26 Σεπτεμβρίου 1926.

69 Στο ίδιο.

70 Στο ίδιο.

71 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 12 Απριλίου 1926. Υπάρχει επανάληψη.

«Φαταούλεν», «Ιλάσθητι Θεέ». Ζητούμενο είναι η «χειραφέτησις δι' εὐρυτάτης ἀποκεντρώσεως καὶ αὐτοδιοικήσεως».⁷² Η σκέψη πίσω από τη σύσταση του κόμματος αυτού είναι ότι για την κακοδιοίκηση της χώρας ευθύνεται το Κέντρο, η πρωτεύουσα η οποία συγκεντρώνει φόρους από την επαρχία χωρίς να της ανταποδίδει. Το Κέντρο παρουσιάζεται ως Μινώταυρος και ως «φαγέδαινα» που τρώει τα σπλάχνα της Επαρχίας.⁷³ Στο Κέντρο με λίγα λόγια διανέμουν τη «λεία» ενώ η Επαρχία ρημάζει από τη φορολογία και την κακοδιοίκηση.⁷⁴ Σύνθημα του κόμματος είναι: «Ἡ Ἐπαρχία διὰ τὴν ἐπαρχίαν».⁷⁵ Τα χρήματα κατασπαταλούν οι ἀπληστοί και τυχοδιώκτες πολιτικοί που κάνουν τους φόρους αφρώδη οἶνο στα χεῖλη τους.⁷⁶ Ὅσοι δεν ψηφίσουν, «δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἐπαρχίαν».⁷⁷ Επιπλέον, για να τονιστεί η εκμετάλλευση και η υπαιτιότητα της κεντρικής διοίκησης, δίνεται σε αυτήν το προσωνόμιο «ἀγνή ὡς παρθένος».⁷⁸ Η εικόνα της «δουλεύουσας Ἐπαρχίας», της πηγής από όπου «ὕδρευεται ὁ ὕδροκέφαλος ὁ καὶ ἄλλως καλούμενον Κέντρον» ενισχύει οπτικά τα λεγόμενά της *Αστραπής*.⁷⁹

Η λύση της αποκεντρωμένης διοίκησης και της πλήρους αυτονομίας των επαρχιών παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα πολιτικής κατάπτωσης. Ο γνωστός στο Ρέθυμνο γιατρός Ρολόγης αναφέρει: «Ἀπὸ χαρακτῆρος δὲν εἴμεθα τοπικισταί. Ἐγίναμεν ὅμως τοιοῦτοι».⁸⁰ Ακόμη πιο δραματικός γίνεται ο Γοβατζηδάκης: «Εἴμεθα κεκηρυγμένοι ὑπὲρ τῆς ἀπολύτου ἀποκεντρώσεως καὶ αὐτοδιοικήσεως ἄνευ τῶν ὁποίων θὰ ἀποθάνωμεν».⁸¹ Οι φόροι θα διατίθενται μόνο για την επαρχία και όταν χρειάζεται θα καταργούνται.⁸² Οι κρήτες μάλιστα, που με τα δυο τους χέρια «ἔβγαλαν τὰ μάτια τούς», πρέπει να σκεφτούν μια λύση, την αυτοδιοίκηση.⁸³ Η αμφισβήτηση της Ἐνωσης της Κρήτης με την Ελλάδα είναι ακραία και λαϊκίστικη, που φανερώνει πολιτική ανωριμότητα και αντίδραση.

72 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 26 Σεπτεμβρίου 1926.

73 Στο ίδιο.

74 Στο ίδιο.

75 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 3 Νοεμβρίου 1926. Υπάρχει επανάληψη

76 Στο ίδιο.

77 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 5 Νοεμβρίου 1926.

78 Στο ίδιο.

79 Στο ίδιο.

80 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 26 Σεπτεμβρίου 1926.

81 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 17 Οκτωβρίου 1926.

82 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 26 Σεπτεμβρίου 1926.

83 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 12 Σεπτεμβρίου 1926.

Παράλληλα είναι κόμμα αρχών και όλα τα κόμματα αρχών γεννώνται, προοδεύουν και ευδοκιμούν ασχέτως προσώπων.⁸⁴ Γίνεται μια απόπειρα εδώ να παρουσιαστεί ρηξικέλευθο ως αντιστάθμισμα στον ευκαιριακό του χαρακτήρα. Οι διάφοροι υποψήφιοι οφείλουν να έχουν ορισμένο Πρόγραμμα που θα λειτουργεί ως συμβόλαιο με το λαό βάσει του οποίου θα κρίνονται, «ό Λαός ζητεῖ πρόγραμμα».⁸⁵ Σε αντίθετη κατεύθυνση κινείται η δήλωση ότι: «Δὲν θὰ ὀδηγήσουν τὰ κόμματα τὸ Κράτος εἰς ὁδὸν σωτηρίας ἀλλὰ τὰ πρόσωπα».⁸⁶ Ο εκλογέας πρέπει για το συμφέρον του να μελετήσει τα πρόσωπα που θα επιλέξει.⁸⁷ Η σοβαρότητα «τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποτελούντων τους συνδυασμούς» καθώς και η ιδεολογία του κόμματος διαβεβαιώνουν για την ανιδιοτέλεια και την αφοσίωσή τους.⁸⁸ Τονίζει την έμπρακτη ηθική ανωτερότητα του υποψήφιου Γοβατζηδάκι έναντι των ψεύτικων υποσχέσεων των άλλων πολιτικών, εγγυείται προσωπικά τη διεκπεραίωση των αιτημάτων.⁸⁹

Ο βενιζελισμός στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης

Για την *Αστραπή* ο επίσημος συνδυασμός των Φιλελευθέρων εκφράζει την Ένωση των Φιλελευθέρων ενώ ο «νεοπαγκαλικός» είναι ο μόνος Βενιζελικός συνδυασμός.⁹⁰ Ο Γοβατζηδάκις δηλώνει ότι: «Πολιτικὸν μου ἀρχηγὸν ἔχω πάντοτε τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο, τοὺς παρουσιαζόμενους ὡς κληρονόμους ἀρχηγοὺς τοῦ κόμματός του θεωρῶ ὑπαίτιους τῆς κακοδαιμονίας καὶ τῆς ἀφορήτου καταστάσεως [...]».⁹¹ Ενώ παρακάτω αναφέρει για τον Γοβατζηδάκι: «ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Βενιζέλου εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα[...] ὑπῆρξεν Οὗτος ὁ ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ὁπαδῶν ὑποστὰς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ καταδιώξεις[...]».⁹²

Οι εκπρόσωποι της Ένωσης των Φιλελευθέρων φορούν προσωπεία. Οι επιλογές του δημιουργούν ερωτήματα για το «ἂν ἀκολουθοῦν τὸ πρόγραμμα καὶ τὰς ἐθνοσωτηρίους συμβουλὰς τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἄνδρα».⁹³ Άλλωστε ο Βενιζέλος «ἀποχωρήσας ὀριστικῶς τῆς πολιτικῆς δὲν διώρισε κανέναν ἀντικαταστάτην του».⁹⁴ Ονομάζει σκόπιμα τον συνδυασμό της Ένωσης των Φιλελευθέρων Καφανταρικό για να τον

84 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 17 Οκτωβρίου 1926.

85 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 26 Σεπτεμβρίου 1926.

86 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 23 Σεπτεμβρίου 1926.

87 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 19 Σεπτεμβρίου 1926.

88 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 23 Σεπτεμβρίου 1926.

89 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 5 Σεπτεμβρίου & 31 Οκτωβρίου 1926.

90 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 17 Οκτωβρίου 1926.

91 Στο ίδιο.

92 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 21 Οκτωβρίου 1926.

93 Στο ίδιο.

94 *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 31 Οκτωβρίου 1926.

ξεχωρίσει από τον Βενιζέλο, άλλωστε πρόκειται για ενδοβενιζελική διένεξη. Δεν πρέπει να ξεχαστεί, σύμφωνα με την εφημερίδα ότι «ὁ Καφαντάρης [...] ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀναλογικῆς ψηφοφορίας διὰ τὸ καταθρυμματισθῆναι τὸ Βενιζελικὸν Κόμμα».⁹⁵

Το εκλογικό αποτέλεσμα στην *Αστραπή*

Ο Γοβατζηδάκης δημοσιεύει στην εφημερίδα τις ευχαριστίες του για όσους τον ψήφισαν αλλά και την πικρία του για την αποτυχία του, η οποία: «ὀφείλεται εἰς τὴν νοθείαν καὶ τὴν βίαν».⁹⁶ Η εφημερίδα *Αστραπή* δεν βγήκε κερδισμένη από το εκλογικό αποτέλεσμα, εφόσον ο Γοβατζηδάκης δεν εξελέγη και όπως γίνεται συνήθως σε αυτές τις περιπτώσεις αμφισβητεί την εγκυρότητα των εκλογών. Σχολιάζει με καυστικό τρόπο το εκλογικό αποτέλεσμα στις περιοχές Ζωνιανά, Ανώγεια και Ασή Γωνιά.⁹⁷ Στα Ανώγεια υπερψηφίστηκε η Ένωση Φιλελευθέρων συγκεντρώνοντας το 69,46%. Στα Ζωνιανά, μονάχα δυο άτομα δε ψήφισαν την Ένωση Φιλελευθέρων. Στο ίδιο άρθρο καταγγέλλει καλπονοθεία στην Ασή Γωνιά όπου βρέθηκαν επιπλέον εκατό ψηφοδέλτια αν και βεβαίως δεν άλλαξαν το αποτέλεσμα. Στην Ασή Γωνιά δεν πήρε ούτε μια ψήφο το Επαρχιακό Κόμμα. Στιγματίζει τους αντιπάλους για τον ξυλοδαρμό κατοίκου σε ορεινή περιοχή επειδή επέμενε να ψηφίσει το Επαρχιακό Κόμμα. Πιθανότατα βέβαια να πρόκειται για μεμονωμένη περίπτωση. Το Επαρχιακό Κόμμα υπερψηφίστηκε μονάχα στο Σπήλι ενώ ισοψήφισε στα Λιβάδια, τα Κλεψίμια και το Χουμέρι.

Ένα επεισόδιο καλποκλοπής εκτυλίχθηκε στο χωριό Μελιδόνι Μυλοποτάμου, γεγονός που σχολιάστηκε έντονα από την *Αστραπή*. Όπως φάνηκε στην πορεία το φαινόμενο αυτό δημιούργησε μια κακή παράδοση. Με τη αρθρογραφία αυτή κερδίζει τη συμπάθεια του Φωτάκι, σε βάρος του οποίου στράφηκε η ενέργεια. Στόχος ήταν να γίνουν επαναληπτικές εκλογές την επόμενη Κυριακή και να κατευθύνουν τους ψηφοφόρους υπέρ του Ασκούτση. Κατά τις επαναληπτικές εκλογές παραβρέθηκε μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Ο Δρακάκης σχολιάζει καυστικά ότι: «Διὰ τὸ καταστῆναι δυνατόν νὰ ἐξασκήσουν τὰ πολιτικά των δικαιώματα ἐν νομιμότητι οἱ κάτοικοι Μελιδονίου ἐδέησε νὰ κινηθῇ μεγάλη δύναμις ἔνοπλος».⁹⁸ Αναφέρεται επίσης στην οικονομική ζημιά που προκλήθηκε: «Ὑπὲρ τὰς 200 χιλιάδας δραχμῶν θὰ πληρώσει τὸ ταμεῖον τῆς μητρὸς Ἑλλάδος λόγω τῆς ματαιωθείσης ἐκλογῆς τοῦ Μελιδονίου [...] Μία

⁹⁵ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 24 Οκτωβρίου & 31 Οκτωβρίου 1926.

⁹⁶ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 14 Νοεμβρίου 1926.

⁹⁷ Στο ίδιο.

⁹⁸ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 18 Νοεμβρίου 1926.

ἀταξία ἐνὸς ἀτάκτου παιδιοῦ ζημιεῖ τὸ κοινὸν ταμεῖον».⁹⁹ Ο Φωτάκις, δέκα μέρες μετά την εκλογή του στο βουλευτικό αξίωμα, δημοσιεύει ευχαριστήρια επιστολή στην *Αστραπή* με φωτογραφία του και ένα ακόμη άρθρο με τίτλο «ΔΥΣΦΟΡΙΑ» αναφερόμενος στα γεγονότα του Μελιδονίου τα οποία ἐπλητταν τον ίδιο προσωπικά γεγονός που φανερώνει τη μεταστροφή του.¹⁰⁰

Το σύνθημα του Καθεστωτικού Αγώνα στη Δημοκρατία

Η εφημερίδα αυτή συντάχθηκε, από την ίδρυσή της, με την προοδευτική κίνηση υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ἐτσι η λέξη «Λαός» αναφέρεται πάντα με κεφαλαίο, για να τονιστεί η λαϊκή κυριαρχία. Αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή «ἐπολέμησε κατὰ τῆς Αὐλῆς, τοῦ ἀσκόπου, ἐπικίνδυνου καὶ φθοροποιοῦ θεσμοῦ τῆς Μοναρχίας εἰς καιρὸν ἀκόμη ὅπου ἡ Ἑλλάς ἐβασιλεύετο [...]. Ὡμίλουν ἀκόμη οἱ συντηρητικώτεροι τῶν βενιζελικῶν περὶ προώρου κινήσεως[...].¹⁰¹ Πολέμησε τη δικτατορία Παγκάλου και δικαιώθηκε εκ του αποτελέσματος, κάτι που την φέρνει σε σύγκρουση με την *Αστραπή* και τους υποψηφίους που υποστηρίζει. Είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιεί πάντα τη λέξη Λαός με κεφαλαίο για να δηλωθεί η λαϊκή κυριαρχία σε αντίθεση με τις άλλες εφημερίδες. Στις εκλογές αυτές δίνει πρώτη το σύνθημα του αγώνα για την προάσπιση της δημοκρατίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «γύρω ἀπὸ τὸ πτώμα τῆς δημοκρατικῆς Ἑλλάδος, караδοκοῦν, ἐνσωματωμένοι κίνδυνοι μιᾶς πολιτειακῆς περιπετείας».¹⁰² Οι εκλογές αυτές, διαφέρουν καθώς από το αποτέλεσμα των εκλογών «θὰ ἐξέλθῃ νικῆτρια ἢ ἡττημένη ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία».¹⁰³ Συμπληρώνει ότι: «Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ κόμματα οὔτε τὰ πρόσωπα ποὺ ἀπετέλεσαν εἰς τὸν Νομὸν Ρεθύμνης τοὺς συνδυασμοὺς των. Ἐπιθυμοῦμεν ἀπλῶς νὰ βοηθήσωμεν τὴν Δημοκρατικὴν Ἰδέαν».¹⁰⁴ Για το λόγο αυτό η *Δημοκρατία* πρότεινε να κατέλθουν ενωμένα όλα τα δημοκρατικά κόμματα σε ενιαίο ψηφοδέλτιο στο Νομό ώστε να καταδικαστεί διαπαντός η βασιλεία.¹⁰⁵ Ζητά να καταρτιστεί συνδυασμός αποτελούμενος από τους Σκουλά, Φωτάκι και Ασκούτση ενώ ο Γοβατζηδάκις προτείνεται να εκλεγεί γερουσιαστής με την υποστήριξη των

⁹⁹ Στο ίδιο.

¹⁰⁰ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 24 Νοεμβρίου 1926.

¹⁰¹ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 22 Σεπτεμβρίου 1926.

¹⁰² Στο ίδιο.

¹⁰³ Στο ίδιο.

¹⁰⁴ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 24 Οκτωβρίου 1926.

¹⁰⁵ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 8 Οκτωβρίου 1926.

υπολοίπων.¹⁰⁶ Στόχος αυτού του διακανονισμού είναι να υπάρξουν υποψήφιοι από όλες τις επαρχίες όπως εξηγεί διεξοδικά. Η τοποθέτηση αυτή που ερμηνεύει τις εκλογές ως καθεστωτικό αγώνα είναι άκρως ρεαλιστική καθώς σε ένα Νομό με περιορισμένο πληθυσμό η διάσπαση των δημοκρατικών κομμάτων μοιραία αποδυναμώνει τη δημοκρατική παράταξη αλλά εκφράζει και το γεγονός ότι οι παραδοσιακοί βενιζελικοί υποψήφιοι δυσκολεύονται να παραδεχτούν νέους δημοκρατικούς συνυποψηφίους σε κοινό ψηφοδέλτιο από το σύνολο των επιτυχημένων δημοκρατικών υποψηφίων. Υποστηρίζει ότι οι εκλογείς θα πρέπει να ξεπεράσουν τους «κομματικούς ύστερισμούς» και να ψηφίσουν με γνώμονα πρόσωπα, και από τα δυο βενιζελικά κόμματα.¹⁰⁷ «Σήμερον ἐπιβάλεται ἡ ἔνωσις πάντων τῶν μαχητῶν τῆς Ἰδέας κάτω ἀπὸ τὴν Σημαίαν της».¹⁰⁸ Παρακάτω συμπληρώνει: «Ἀλλοίμονο ἂν ἡ Δημοκρατία καταντήσῃ πολίτευμα Βενιζελικῶν ὅπως μερικοὶ ἐπιτήδαιοι προσπάθησαν νὰ τὴν κάνουν».¹⁰⁹ Παραδέχεται ότι λείπει μια ισχυρή προσωπικότητα δημοκρατική κι ότι «ἐπάνω ἀπὸ τὰ συνήθη ἀναστήματα τῶν πολιτικῶν μας, ἡμεῖς τουλάχιστον δὲν βλέπομεν κανένα δυνάμενον νὰ ὑψωθεῖ ἐπιβλητικός» όμως η Ἰδέα της αβασίλευτης Δημοκρατίας μπορεί να εμπνεύσει τον κοινό αγώνα.¹¹⁰

Διευκρινίζεται τέλος ότι Ἐνωση Φιλελευθέρων είναι τα δυο μεγάλα βενιζελικά Κόμματα μαζί με τη Δημοκρατική Ἐνωση του Παπαναστασίου αντίθετα με την άποψη πολλών βενιζελικών.¹¹¹ Η εφημερίδα κείται φιλικά προς την προοδευτική ομάδα του Παπαναστασίου παρόλο που δηλώνει την πρόθεσή της να παραμείνει υπεράνω των κομμάτων.¹¹² Μεγάλο μέρος της αρθρογραφίας αναφέρεται στη Δημοκρατική Ἐνωση.¹¹³ Τα πρώτα φύλλα της προεκλογικής αρθρογραφίας ήταν προς συζήτηση η πιθανότητα να θέσει υποψηφιότητα με το αγροτοεργατικό κόμμα ο Ευστράτιος Φωτάκης, δημοσιογραφικό όργανο του οποίου είναι η *Δημοκρατία*, όπως φαίνεται από την πλούσια αρθρογραφία υπέρ του.¹¹⁴

106 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 30 Σεπτεμβρίου 1926.

107 Στο ίδιο.

108 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 21 Οκτωβρίου 1926.

109 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 4 Νοεμβρίου 1926.

110 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 22 Σεπτεμβρίου 1926.

111 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 28 Οκτωβρίου 1926.

112 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 21 Οκτωβρίου 1926.

113 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 19 Σεπτεμβρίου 1926. Υπάρχει επανάληψη.

114 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 19 Σεπτεμβρίου 1926.

Το αποτέλεσμα των εκλογών

Η εκλογική νίκη ανήκει στο νέο ιδεώδες της αβασίλευτης Δημοκρατίας, δεν είναι κομματική νίκη. «Ἡ νίκη πού, κατὰ ταῦτα, ἤρρε ἡ Δημοκρατία, φθάνει τὰ ὅρια τοῦ θριάμβου».¹¹⁵ Για τα τοπικά αποτελέσματα οι εκλογές δεν είχαν αίσιο τέλος καθώς μόνο ο Φωτάκης και ο Σκουλάς κατόρθωσαν να εκλεγούν. Ο Φωτάκης μετά την εκλογή του αναφέρει: «Ὁ ἀγών μας, κοινὸς ἀγών, δὲν ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας διὰ τῆς ἀπωλείας μιᾶς ἔδρας Δημοκρατικοῦ ὑποψηφίου».¹¹⁶ Σε ένα σύνολο 11.788 ψηφοφόρων ο οι Ασκούτσης και Γοβατζηδάκης δε συγκέντρωσαν τη βάση των 3000 ψήφων για να εκλεγούν. Ο Γοβατζηδάκης συγκέντρωσε 1654 ψήφους. Το Εφεδρικό κόμμα ζημίωσε σε ελάχιστο βαθμό τη δημοκρατική παράταξη, μοναδικό κατόρθωμα ήταν η ψήφισή του Νικόλαου Ζερβού από τη συντριπτική πλειοψηφία των συντοπιτών του (200 από τις 371 ψήφους) στο Μέρωνα.¹¹⁷ Οι ψήφοι των φιλελεύθερων εκλογέων διασπάστηκαν και οι Ασκούτσης και Γοβατζηδάκης- που στις επόμενες εκλογές συγκέντρωναν τη συντριπτική πλειοψηφία των ψήφων- απέτυχαν. Όπως σχολιάζει ο Γρηγόριος Δαφνής, «ὁ ἐλληνικὸς λαὸς διὰ τῆς ψήφου του, ἀπεδείκνυνεν ὅτι ἤθελε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ διχασμοῦ καὶ τῆς πολώσεως καὶ ἐκάλει τὰ ἀστικά κόμματα νὰ συνεργαστοῦν».¹¹⁸ Ἦταν επομένως σύμφωνα το αποτέλεσμα με τη γενικότερη διάθεση των Ελλήνων πολιτών που ήθελε κυβέρνηση υπερκομματική.

¹¹⁵ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 30 Σεπτεμβρίου 1926.

¹¹⁶ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 19 Νοεμβρίου 1926.

¹¹⁷ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 14 Νοεμβρίου 1928.

¹¹⁸ Δαφνής, ο.π., σ.367.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 19^{ης} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1928

Η αρθρογραφία της Δημοκρατίας ενάντια στο χρίσμα

Το σύνθημα του καθεστωτικού αγώνα δίνεται και από την εφημερίδα *Δημοκρατία*. Η πολιτική κατάσταση επιβάλλει την οριστική λύση του καθεστωτικού καθώς συμβιβασμοί δεν ωφελούν. Έτσι θα δοθεί ισχυρή απάντηση στους νοσταλγούς της βασιλείας που ακόμη ελπίζουν στην επάνοδο του Αρχηγού τους. Αποτελεί έτσι ευτύχημα η επάνοδος του Βενιζέλου που στόχο έχει να θέσει τέλος στην ζημιογόνο αστάθεια.¹¹⁹

Μείζον προεκλογικό ζήτημα αποτελεί η επιλογή των προσώπων που θα αποτελούν τον συνδυασμό της Ένωσης των Φιλελευθέρων. Υπεράνω της προσήλωσης στο πρόσωπο του Βενιζέλου τίθεται η ιδέα της αβασίλευτης Δημοκρατίας γεγονός που δημιουργεί περιπλοκές όταν ο πρώτος θέτει περιορισμούς σε πρόσωπα ανάλογων δημοκρατικών αντιλήψεων. Η εφημερίδα *Δημοκρατία* τοποθετείται ενάντια στην πρακτική του χρίσματος. Υποστηρίζει ότι η περιφέρεια της Κρήτης είναι κατά πλειοψηφία δημοκρατική κι όχι φιλοβασιλική ώστε απειλείται το καθεστώς. Το χρίσμα φανερώνει πολιτική αδυναμία μιας και μεταχειρίζεται τον εκλογέα σαν φερέφωνο, που απλώς «σύρεται από τ' αὐτί».¹²⁰ Αξιώνει όλοι όσοι υπηρετούν τη δημοκρατική ιδεολογία να είναι μεταξύ τους ίσοι. Υπαίτιος της ακαταστασίας είναι ο Βενιζέλος, στον οποίο αναφέρεται βάζοντας σε εισαγωγικά τη λέξη «Αρχηγός» για να δηλώσει έπειτα ότι η ενέργεια αυτή θα αποδείξει ότι «εἶναι ἀκόμη ὑπηρετής τῆς κλίκας του». ¹²¹ Ο Ανδρουλιδάκης παρότι βενιζελικός διαπνέεται, λόγω του νεαρού της ηλικίας του (ήταν τριάντα δυο χρονών) από πνεύμα αμφισβήτησης προς τις παραδοσιακές αντιλήψεις και πρακτικές του κόμματός του. Ο Βενιζέλος, για τον εκδότη, αν και φυσικός Αρχηγός κι ένας από τους πρωτοπόρους της Δημοκρατικής Ιδέας, «ἐγκατέλειψε» τον αγώνα σε δύσκολες στιγμές και «κατέστρεψε τὴν θέσιν του μεταξύ ἡμῶν», δηλαδή μεταξύ των υποστηρικτών της αβασίλευτης δημοκρατίας. Μάλιστα σπεύδει να διαχωρίσει τη θέση του από το κόμμα δηλώνοντας ότι η εφημερίδα του ανήκει στην Δημοκρατία και όχι σε ένα κόμμα.¹²² Παρ' όλη την αντίδραση η εφημερίδα καλεί τους εκλογείς σε καθολική υποστήριξή του κόμματος των Φιλελευθέρων για το καλό του καθεστώτος.

¹¹⁹ Στο ίδιο.

¹²⁰ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 17 Ιουνίου 1928.

¹²¹ Στο ίδιο.

¹²² Στο ίδιο.

Οι υποψήφιοι φιλελεύθεροι πολιτευτές ήρθαν σε συνεννόηση με τον Βενιζέλο ώστε να συσταθεί ένα ψηφοδέλτιο τριών προσώπων, όσες δηλαδή και οι έδρες του νομού. Ο πολιτευτής Φωτάκης, του οποίου δημοσιογραφικό όργανο είναι η *Δημοκρατία*, αναγκάστηκε από τον Βενιζέλο, σε συνεννόηση με τους άλλους πολιτευτές, να κατέλθει στις Γερουσιαστικές εκλογές, με την υποστήριξη βέβαια των υπολοίπων. Με τον τρόπο αυτό τέθηκε φραγμός στη σύσταση νέου συνδυασμού με ισχυρούς πολιτικούς, ικανούς να αποσπάσουν ψήφους, μεταξύ των οποίων και ο Τσουδερός.¹²³ Ο αποκλεισμός ανταγωνιστικού συνδυασμού με τον τρόπο αυτό δυσχεραστεί έντονα τον Ανδρουλιδάκι. Σύμφωνα με την εφημερίδα επρόκειτο για προσωπική ικανοποίηση του Γοβατζιδάκι έναντι του Φωτάκι γεγονός που σχολιάζεται με διακριτικότητα βέβαια, αλλά αρνητικά για το πρόσωπο του Βενιζέλου.¹²⁴ Η *Δημοκρατία* δημοσιεύει τον σχετικό διάλογο των πολιτικών με τον Βενιζέλο στο κύριο άρθρο της εφημερίδας όπου αναλύεται και το ενδοβενιζελικό ζήτημα. Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι νέοι φιλόδοξοι Ρεθυμνιώτες, όπως ο ίδιος ο εκδότης, αποκλείστηκαν ενώ δεν προέκυψε υποψήφιος προερχόμενος από τις δυο μεγάλες επαρχίες Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου.¹²⁵

Οι υποψήφιοι, σίγουροι για την εκλογή τους μόλις και μετά βίας ακολουθούν τη συνηθισμένη προεκλογική τους περιοδεία. Οι υποσχέσεις τους δεν είναι ανάγκη να διεκπεραιωθούν για όσο τουλάχιστον ζει ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος σαν άλλος Θεός, θα τους εξαγνίζει με το χρίσμα που θα τους δίδει.¹²⁶ Τη γνώμη του εκφράζει ο Φωτάκης στο άρθρο με τίτλο «Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ». Αφού εκθειάζει τον Βενιζέλο και τονίζει ότι μια κυβέρνηση Βενιζέλου παρέχει εγγυήσεις για χρηστή διοίκηση και καλύτερο μέλλον, σημειώνει την «εϋλογη» δυσχερέσκειά του για το γεγονός ότι δυο επαρχίες με μεγάλο αριθμό εκλογέων δεν έχουν δικό τους αντιπρόσωπο. Η λύση που δόθηκε, δεν είναι απολύτως ικανοποιητική. Τόσο ο ίδιος όσο και ο άλλος πιθανός υποψήφιος από την επαρχία Γ. Τσουδερός συμφωνούν σε αυτό. Παρόλα αυτά οι ατομικές φιλοδοξίες πρέπει να υποχωρούν μπροστά στην ανάγκη ενότητας του κόμματος και στο σημείο αυτό συγχαίρει τους Ανδρουλιδάκι και Γερακάρη που δέχτηκαν να μη συστήσουν δεύτερο φιλελεύθερο συνδυασμό.¹²⁷ Το εγχείρημα βέβαια θα ήταν καταδικασμένο. Το άρθρο του Ανδρουλιδάκι «ΑΙ

¹²³ Στο ίδιο.

¹²⁴ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 22 Ιουλίου 1928.

¹²⁵ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 5 Αυγούστου 1928.

¹²⁶ Στο ίδιο.

¹²⁷ Στο ίδιο. Υπάρχει επανάληψη.

ΑΔΥΝΑΜΙΑΙ ΤΟΥ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ» είναι έντονα επικριτικό.¹²⁸ Σύμφωνα με αυτό δεν θα έπρεπε να γίνουν αυτή τη στιγμή εκλογές καθώς αυτό επιβαρύνει οικονομικά τα ταμεία του Κράτους. Έπειτα οι δυο επαρχίες, με παράδοση πολιτική, κινδυνεύουν να προσχωρήσουν στην αντίπαλη παράταξη δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι έγινε «ύπερβολική χρήση τῆς βενιζελικότητάς τους». Τέλος, έτσι δημιουργεί αντιζηλίες στην ίδια την παράταξη και βάζει εμπόδιο στο να αναδειχθούν νέες αξίες μέσα από νέα πρόσωπα. Ο προσωπικός τόνος διακρίνεται έντονα από το δεύτερο πρόσωπο: «Αλλά σεις δὲν ἠρκέσθητε νὰ χρίσετε τὸν συνδυασμὸν σας ἐν Ρεθύμνῃ, ἀλλὰ ἀποκλείσατε καὶ πᾶσαν ἄλλην ὑποψηφιότητα. Ἐκλείσατε τὸν δρόμον πρὸς τὰς νέας φιλοδοξίας».¹²⁹ Οι ενέργειες του Βενιζέλου θεωρούνται συντηρητικές και αναχρονιστικές και δε δικαιώνουν τον χαρακτηρισμό του προοδευτικού που του αποδόθηκε στο παρελθόν. Δεν επιτρέπει στο «Λαό» να βρει ο ίδιος τους «ιατρούς» του. Ο επιθετικός τόνος οφείλεται στα έντονα προοδευτικά αισθήματα του Ανδρουλιδάκι, δικαιολογείται όμως και από το γεγονός ότι και ο ίδιος ζημιώθηκε από τον «ἀνεπιθύμητο» συνδυασμό. Δεν παραλείπει να επισημάνει ότι και ο ίδιος «ἀγωνίσθηκε τὸν καλὸν ἀγῶνα» σε δυσχερεῖς εποχές, δηλαδή την παγκαλική δικτατορία επομένως δικαιούται να έχει φιλοδοξίες.¹³⁰

Το σύνθημα της πειθαρχίας ωστόσο παραμένει. Ο Λαός οφείλει να πειθαρχήσει χάριν της ασφάλειας και του καλού του τόπου. Αν κατισχύσει ο Μοναρχισμός η χώρα θα δεινοπαθήσει και θα πέσει στον αλληλοσπαραγμό.¹³¹ Στο ίδιο φύλλο αναγράφονται λεπτομερώς οι υποψήφιοι που θα απέχουν από τις εκλογές χάριν της ενότητας της Δημοκρατικής παρατάξεως καθώς και η υποψηφιότητα του ανεξάρτητου δημοκρατικού Νικόλαου Ζερβού, λοχαγού εν αποστρατεία, από το Αμάρι.¹³² Αργότερα, με τρόπο παράδοξο, παράλληλα με την τοπική δυσαρέσκεια προς το χρίσμα δίνεται το σύνθημα της ενότητας και της ομοψυχίας προς όφελος του νέου καθεστώτος και της ηρεμίας. Η υποψηφιότητα Φωτάκι ως Γερουσιαστή από την άλλη σταδιακά παρουσιάζεται ως τιμητική για την επαρχία και τον ίδιο.¹³³ Η σχέση του Φωτάκι με την εφημερίδα εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα στενή. Παρόλο που ο ίδιος δεν κατέρχεται ως υποψήφιος, εκτενέστατο άρθρο περιγράφει το έργο του απελθόντος πολιτικού. Τέλος δημοσιεύεται η «ιστορική» επιστολή του Βενιζέλου προς τον πολιτικό όπου τον

128 Στο ίδιο.

129 Στο ίδιο.

130 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 29 Ιουλίου 1928.

131 Στο ίδιο.

132 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 29 Ιουλίου 1928.

133 Στο ίδιο.

ευχαριστεί για το συμβιβασμό του να μη κατέλθει στις εκλογές.¹³⁴ Έτσι ο μετριοπαθής πολιτικός θυσίασε χάριν της παράταξης τη φιλοδοξία του. Συμπεραίνουμε ότι πέρα από οποιαδήποτε ενδοβενιζελική διαφωνία το καθεστωτικό ζήτημα λειτουργεί συγκολλητικά για τα αποκλίνοντα μέλη. Έπειτα στην πράξη, η καθιέρωση του πλειοψηφικού οδηγεί τα μικρά κόμματα να ζητήσουν συνεργασία με το Κόμμα των Φιλελευθέρων.¹³⁵

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην εφημερίδα *Αστραπή*

Σώζεται ένα μονάχα φύλλο από την προεκλογική αρθρογραφία της *Αστραπής*. Είναι όμως αρκετά κατατοπιστικό. Σε αυτό ο εκλογικός αγώνας έχει μοναδικό στόχο την επικράτηση του Βενιζέλου. Είναι ο μοναδικός τρόπος να θεραπευθεί η κακοδαιμονία της χώρας. Σε αντίθεση με το κριτικό πνεύμα που διαπνέει τη *Δημοκρατία*, την πιο συμβατική υποστήριξη της *Κρητικής Επιθεώρησης* η *Αστραπή* είναι πιο λαϊκότροπη και συναισθηματική και προσηλωμένη στον Βενιζέλο όταν χρησιμοποιεί συνεχόμενες ρητορικές ερωτήσεις και προτρέπει τους εκλογείς να ψηφίσουν με φανατισμό.¹³⁶ Το μεγάλο του όραμα, που πρέπει να υλοποιηθεί, είναι η «έσωτερική περισυλλογή καὶ ἀνασυγκρότηση τοῦ Κράτους». Δημοσιεύεται σύντομο άρθρο, γραμμένο από τους τρεις αντιπροσώπους του φιλελεύθερου συνασπισμού προς τους εκλογείς, όπου τονίζουν την αφοσίωση προς τον Αρχηγό των Φιλελευθέρων, απαραίτητο στοιχείο για την εκπλήρωση του οράματος αυτού. Δημοσιεύεται τέλος τηλεγράφημα του ίδιου του Ελευθέριου Βενιζέλου, όπου περιέχει την εντολή της κομματικής πειθαρχίας: «ἐπιθυμία μου εἶναι ὅπως ψηφισθῇ ὁλόκληρος ὁ χρισθεὶς ἐπίσημος συνδυασμός ».¹³⁷ Πρόκειται για βασικό στοιχείο του προεκλογικού αγώνα σε όλες τις εφημερίδες.

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην *Κρητική Επιθεώρηση*

Η εφημερίδα αυτή στο πρόσφατο παρελθόν «ὑπέστειλε τὴν σημαίαν τῶν κομματικῶν πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν» και τάχθηκε υπέρ της οικουμενικής κυβερνήσεως θεωρώντας θετική την απουσία του Βενιζέλου για να επιτευχθεί η συμφιλίωση. Τώρα δικαιολογεί την θέση της για επάνοδο στο πλειοψηφικό λέγοντας ότι έτσι θα δημιουργηθεί ισχυρή κυβέρνηση που θα επιτρέψει στον Βενιζέλο να διεκπεραιώσει το ανορθωτικό του

¹³⁴ Στο ίδιο.

¹³⁵ Δαφνής, ο.π., σ. 407.

¹³⁶ *Αστραπή*, Ρέθυμνο, 14 Αυγούστου 1928.

¹³⁷ Στο ίδιο.

έργο.¹³⁸ Με άλλα λόγια χρειάζεται ισχυρή πλειοψηφία για να διεκπεραιωθεί το πρόγραμμα ριζοσπαστικών αλλαγών που ευαγγελίζεται ο Αρχηγός του κόμματος. Η *Κρητική Επιθεώρηση* προσιδιάζει περισσότερο σε κομματική εφημερίδα, όπου οι αρθρογράφοι μεσολαβούν απλά για να μεταφέρουν στους εκλογείς τις θέσεις του κόμματος θέτοντας στον εαυτό τους σημαντικούς περιορισμούς στην έκφραση. Αντίθετα με την ισχυρή προσωπικότητα του Ανδρουλιδάκι ο Καλαϊτζάκης έχει ελάχιστη παρουσία στην αρθρογραφία ενώ οι τοποθετήσεις των κειμενογράφων δεν εμφανίζουν κάποια πρωτοτυπία ή αμφισβήτηση. Κεντρική θέση έχει η προσωπικότητα του Βενιζέλου κι όχι η δημοκρατική ιδέα. Η Δημοκρατική ιδέα ταυτίζεται με την πολιτική του Βενιζέλου, χωρίς τον οποίο δε νοείται. Η Μικρασιατική καταστροφή παρουσιάζεται επίσης υπό το πρίσμα του βενιζελισμού. Η επάνοδος του Βενιζέλου επομένως έθεσε τέρμα στις μετριοπαθείς δηλώσεις παρόλο που ο ίδιος ο Βενιζέλος στις εκλογές του 1928 για να δείξει ότι έρχεται στην πολιτική για να γεφυρώσει το χάσμα συνεργάστηκε με πρόσωπα που τάχθηκαν εναντίον του στον αγώνα εναντίον στον βασιλιά Κωνσταντίνου και με στελέχη που δεν πρωταγωνίστησαν στους πολιτειακούς αγώνες και είχαν συντηρητικής ιδέας.¹³⁹ Κατηγορεί τον αντιβενιζελικό Τύπο για την εξύβριση του προσώπου του Ελευθέριου Βενιζέλου. Σχολιάζει ότι δυστυχώς η Μικρασιατική καταστροφή και η Δικτατορία δε δίδαξαν κάτι στους ψηφοφόρους ώστε να αναλογιστούν την ευθύνη τους για το κοινό συμφέρον και επιμένουν στην υποστήριξη μικροσυμφερόντων. Ψήφος στον αντιβενιζελισμό είναι ψήφος ιδιοτελής. Αντίθετα ψήφος στον Βενιζέλο είναι πατριωτική ψήφος. Ο Αντιβενιζελισμός πρέπει, ως κόμμα αρχών, να παρουσιάσει το Πρόγραμμα του κι όχι να επιμένει σε ύβρεις και συκοφαντίες ελπίζοντας να κερδίσει ψήφους.¹⁴⁰

Η *Κρητική Επιθεώρηση* τοποθετείται απέναντι στο τοπικό ζήτημα που προέκυψε μετά από τα δημοσιεύματα της *Δημοκρατίας*. Η ένσταση της *Δημοκρατίας* θεωρείται εύλογη, όμως άδικη για Αυτόν αν συνυπολογιστεί η κακή οργάνωση των πολιτικών πραγμάτων. Πολιτικοί σύλλογοι δεν υφίστανται καθώς καταργήθηκαν πανελλαδικά εξαιτίας της αντίδρασης όσων είχαν συμφέροντα. Ο Βενιζέλος, προς τιμήν του, στο παρελθόν με την κατάργηση των παλαιών Δήμων και την ίδρυση Πολιτικών Συλλόγων προσπάθησε να

138 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 11 Ιουλίου 1928.

139 Δαφνής, ο.π., σ. 404.

140 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 19 Ιουλίου 1928.

πατάξει τον «κοτσαμπασισμό» και τη διαφθορά εισάγοντας νέα πολιτικά ήθη κάτι που αργότερα καταργήθηκε.¹⁴¹

Το ζητούμενο των εκλογών είναι η διασφάλιση του καθεστωτικού μέσα από την ψήφιση το Βενιζέλου. Το δίλημμα είναι Μοναρχισμός - Αντιβενιζελισμός ή αλλιώς Δημοκρατία - Βενιζελισμός. Το αποτέλεσμα των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου δείχνει ποια πρέπει να είναι η επιλογή. Η ψήφιση του κόμματος των Φιλελευθέρων θα αναδείξει το κράτος ελεύθερο.¹⁴²

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

Υποψήφιοι	Κόμμα	Ψήφοι
Γοβατζηδάκης Ι.	Κόμμα Φιλελευθέρων	8997
Ασκούτσης Ν.	Κόμμα Φιλελευθέρων	8857
Σκουλάς Β.	Κόμμα Φιλελευθέρων	8158
Λαγουδάκης Κ.	Λαϊκό Κόμμα	2156
Τρουλινός Ν.	Λαϊκό Κόμμα	1921
Χατζηγηγόρης	Λαϊκό Κόμμα	1630
Ζερβός Ν.	Ανεξάρτητος	1874
Μαναρής	Ανεξάρτητος	80

Τα αποτελέσματα του παραπάνω πίνακα είναι όπως δημοσιεύτηκαν από την εφημερίδα *Δημοκρατία* στις 26 Αυγούστου 1928.

Μια απαραίτητη διευκρίνιση είναι ότι οι εκλογές του 1928 έγιναν με το πλειοψηφικό σύστημα σε στενή περιφέρεια. Οι ψηφοφόροι επέλεξαν συνδυασμό ή ανεξάρτητο υποψήφιο ενώ μπορούσαν να σημειώσουν μέχρι τρεις σταυρούς, όσες και οι έδρες. Τρεις βουλευτές που συγκέντρωναν τις περισσότερες ψήφους καταλάμβαναν τις τρεις βουλευτικές έδρες του νομού. Ο αριθμός των ψηφοφόρων, όπως δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Δημοκρατία* και τα δημοσιεύματα της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας είναι κατά προσέγγιση. Η *Δημοκρατία* αναφέρει 11.505 ψηφοφόρους.¹⁴³ Η Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών 11.521.¹⁴⁴ Το Κόμμα των Φιλελευθέρων πέτυχε την εκλογή

141 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 27 Ιουλίου 1928.

142 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 9 Αυγούστου 1928.

143 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 26 Αυγούστου 1928.

144 Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΕΛ.ΣΤΑΤ, «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ ΤΗΣ 19ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1928», http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showdetails?p_id=14354936&p_derive=book&p_topic=14308576 (28/10/20), σ. 211.

και των τριών υποψηφίων του με πρώτο τον Γοβατζηδάκι, δεύτερο τον Ασκούτση και τρίτο τον Σκουλά. Πρόκειται για θρίαμβο που οφείλεται στην επάνοδο του Βενιζέλου στην πολιτική και στο γεγονός ότι συστάθηκε ένας μόνο συνδυασμός στο νομό. Αξιοσημείωτη άνοδο σημείωσε και ο ανεξάρτητος Ζερβός, ο οποίος συγκέντρωσε 1874 ψήφους.

Πως ερμηνεύεται το εκλογικό αποτέλεσμα από την *Κρητική Επιθεώρηση*

Η *Επιθεώρηση* εστιάζει στην επιτυχία του κόμματος και του ίδιου του Βενιζέλου. Συμπεραίνει ότι οι Έλληνες αναγνώρισαν το σφάλμα της 1^η Νοεμβρίου και ότι οι νέες εκλογές λειτούργησαν σαν «κολυμβήθρα τοῦ Σιλῶαμ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ἐξῆλθε ἐξαγνισμένη». Τώρα με αυτοπεποίθηση μπορεί να ελπίζει σε ένα καλύτερο μέλλον.¹⁴⁵ Στο ίδιο φύλλο δημοσιεύονται συγχαρητήριες επιστολές διαφόρων φορέων και μια ευχαριστήρια επιστολή των βουλευτών που εκλέχθηκαν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η επιστολή διαμαρτυρίας του Ζερβού, ο οποίος απέτυχε να εκλεγεί.¹⁴⁶ Ο εν λόγω υποψήφιος, αφού καταγγέλλει αυτούς που τον εγκατέλειψαν «αδικαιολόγητα», τους προειδοποιεί ότι γρήγορα θα αντιληφθούν το σφάλμα τους.¹⁴⁷ Θα μπορούσε να σημειωθεί εδώ ότι τίποτε δεν είναι αδικαιολόγητο σε τέτοια ζητήματα. Το 1928 οι μισοί περίπου εκλογείς που στο παρελθόν ψήφισαν ανεξάρτητους αντιβενιζελικούς ψήφισαν το Βενιζέλο.¹⁴⁸ Η επάνοδος του Βενιζέλου δεν άφηνε περιθώρια για τέτοιες φιλοδοξίες. Το χαριτωμένο στιγμιότυπο αυτό καταδεικνύει ακόμη και μια άλλη πλευρά των εκλογών, τις διαψευσμένες φιλοδοξίες μικροαστών που δε διαθέτουν ισχυρά πολιτικά ερρείσματα αλλά εμπιστεύονται το κύρος τους στην τοπική κοινωνία αγνοώντας τη συνολική πολιτική εικόνα.

Πως ερμηνεύεται το εκλογικό αποτέλεσμα από τη *Δημοκρατία*

Πρόκειται για Πανηγυρική δικαίωση του ειρηνευτικού προγράμματος των Δημοκρατικών Κομμάτων. Είναι πανηγυρική δήλωση του Ελληνικού Λαού ότι επιθυμεί να τερματιστούν οι καθεστωτικοί αγώνες. Θέλει ενιαία Κυβέρνηση και συμπαγή Βουλή. Είναι ένας θρίαμβος και διαφέρει ριζικά από το αποτέλεσμα του 1920. Αντίθετα όμως από την *Επιθεώρηση* θεωρεί ότι πρόκειται για μια δεύτερη ευκαιρία στο κόμμα και απόδειξη της εμπιστοσύνης του Λαού στο Δημοκρατικό πολίτευμα και τις

¹⁴⁵ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 29 Αυγούστου 1932.

¹⁴⁶ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 1 Νοεμβρίου 1932.

¹⁴⁷ Στο ίδιο.

¹⁴⁸ Δαφνής, ο.π., σ. 413.

αξίες που αντιπροσωπεύει.¹⁴⁹ Η εκλογική ήττα της 1^{ης} Νοεμβρίου δεν ήταν ένα στιγμιαίο λάθος, όπως υποστηρίζει η *Επιθεώρηση* αλλά αποτέλεσμα της κακοδιοίκησης των συνεργατών του Βενιζέλου και του διχασμού για τον οποίο ευθύνονται και οι δυο πλευρές.¹⁵⁰ Η υπερήφανη νίκη του Κόμματος των Φιλελευθέρων είναι στην ουσία νίκη του Δημοκρατικού πολιτεύματος που γεννά υποχρεώσεις στους νικητές. Ιδιαίτερη υποχρέωση έχουν οι εκλεγμένοι απέναντι στους εκλογείς της επαρχίας Αγίου Βασιλείου, οι οποίοι αν και δεν απέκτησαν δικό τους αντιπρόσωπο, έδωσαν τη νίκη στο κόμμα.¹⁵¹ Δε διασώζονται φύλλα από την μετεκλογική αρθρογραφία της εφημερίδας *Αστραπή* ώστε να παρατεθούν.

¹⁴⁹ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 26 Αυγούστου 1932.

¹⁵⁰ Στο ίδιο.

¹⁵¹ Στο ίδιο.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ 24^{ης} ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1932

Η κυβέρνηση που προέκυψε μετά τον θρίαμβο των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1928, παρά τις σημαντικές επιτυχίες της τόσο στη εσωτερική πολιτική όσο και στην εξωτερική, είχε υποστεί σημαντική φθορά από την παγκόσμια οικονομική κρίση, μετά το κράχ, τον Οκτώβριο του 1929. Από το φθινόπωρο του 1931 οι επιπτώσεις ήταν εντονότερες για την ελληνική οικονομία και οι προσπάθειες αντιμετώπισής της ήταν μάταιες.¹⁵² Ο Βενιζέλος πρότεινε το σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης για την αντιμετώπιση της κρίσης ενώ ταυτόχρονα τορπίλιζε κάθε διάθεση συνεννόησης κατηγορώντας την αντίπαλη παράταξη για τη Μικρασιατική καταστροφή και την απώλεια των δανείων που ως συνέπεια έφεραν το τωρινό αδιέξοδο με απώτερο στόχο να διεγείρει στις ψυχές των οπαδών του το συναίσθημα και να τους συγκρατήσει στο κόμμα.¹⁵³ Προεκλογικά έκανε λόγο για την απειλή του εμφυλίου πολέμου και στις 9 Σεπτεμβρίου αναγνώρισε την ύπαρξη «Στρατιωτικού Συνδέσμου», μια έμμεση απειλή προς το εκλογικό σώμα.¹⁵⁴ Στην πραγματικότητα η οικουμενική κυβέρνηση και το σύστημα της αναλογικής εξυπηρετούσε τα κομματικά συμφέροντα των Φιλελευθέρων που κινδύνευαν να επωμιστούν εξολοκλήρου την ευθύνη της κρίσης. Οι πρόσφυγες είχαν έναν επιπλέον λόγο να είναι δυσαρεστημένοι από την κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία έσπευσε τον Ιούνιο του 1930 να υπογράψει συνθήκη αμοιβαίας απόσβεσης με την Τουρκία κλείνοντας το κεφάλαιο των ανταλλάξιμων περιουσιών.¹⁵⁵ Μικρή μετατόπιση του προσφυγικού κόσμου, του βέβαιου υποστηρικτή του Βενιζέλου, ήταν ικανή όμως να ανατρέψει το εκλογικό αποτέλεσμα.¹⁵⁶ Ανήσυχος μήπως επαναληφθεί το προηγούμενων των εκλογών της 1^{ης} Μαρτίου 1920 εξαιτίας του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος.¹⁵⁷ Έτσι τον Μάιο του 1932 η Βουλή ψήφισε το νόμο 5493, που καθιέρωσε την απλή αναλογική ή αλλιώς «μεταβατική» αναλογική.¹⁵⁸

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην Κρητική Επιθεώρηση

Το διακύβευμα των εκλογών είναι το καθεστώς. Στόχος της προεκλογικής αρθρογραφίας είναι να τονιστεί η κρισιμότητα των επερχόμενων εκλογών μέσα από τη

152 Αντώνης Κλάνης- Μανώλης Κούμας, *Εθνικές κρίσεις- Εθνικός Διχασμός*, Καθημερινές Εκδόσεις, σ.σ. 114-115.

153 Στο ίδιο, σ.σ. 114-115.

154 ΙΕΕ σ.319.

155 Κλάνης, *Ο εθνικός διχασμός*, ο.π., σ.115.

156 Στο ίδιο.

157 ΙΕΕ σ.318.

158 ΙΕΕ σ.318.

σύγκριση με τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920. Η εκλογική νίκη των φιλοβασιλικών το 1920 έγινε με την επιτυχημένη εκστρατεία κατασυκοφάντησης και ψευδολογιών του αντίπαλου Τύπου.¹⁵⁹ Όπως και τότε έτσι και σήμερα στόχος των ίδιων ανθρώπων είναι η παλινόρθωση. Όμως το διεθνές πολιτικό περιβάλλον δεν ευνοεί τη βασιλεία κι έτσι η ψήφισή τους θα οδηγήσει σε εμπορικό και οικονομικό πόλεμο με την Ευρώπη.¹⁶⁰ Οι αντίπαλοι διαπνέονται από αισθήματα μίσους και εκδικητικότητας για τη δολοφονία έξι προσώπων που ζημίωσαν την Ελλάδα.¹⁶¹ Στο άρθρο «Εάν Ήπιπτε» παρουσιάζονται οι συνέπειες της εκλογής του Λαϊκού Κόμματος.¹⁶² Τονίζεται η ανικανότητα εσωτερικής διακυβέρνησης και εξασφάλισης της ομαλότητας, της γαλήνης, της αξιοπρέπειας, αφετέρου τονίζεται ο κίνδυνος διώξεων που διατρέχουν οι Φιλελεύθεροι και κυρίως οι Κρητικοί.¹⁶³ Ο Νικολαΐδης σε άρθρο του δηλώνει: «πᾶς μὴ Κρῆς μισεῖ τὴν Κρήτην» και γι'αυτό είναι απαραίτητη η παρουσία του Βενιζέλου.¹⁶⁴ Την θέση αυτή σπεύδει να χαρακτηρίσει υπερβολική και άτυχη ο διευθυντής της εφημερίδας.¹⁶⁵ Εκείνος τονίζει ότι η Κρήτη με κανένα τρόπο δε μπορεί να αποκοπεί από τα πατροπαράδοτα ιδεώδη.¹⁶⁶

Οι ιστορικές ευθύνες της αντίπαλης παράταξης

Πρόκειται για τα ίδια στελέχη, με τις ίδιες αρχές, που οδήγησαν στη Μικρασιατική καταστροφή και τη στέρηση της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης. Με τα ίδια μέσα σήμερα επιδιώκουν την εξουσία όμως το αιματηρό παρελθόν αποκλείει την ψήφισή τους ενώ προεξοφλεί τη μετέπειτα πορεία τους εάν αναλάβουν την αρχή.¹⁶⁷ Αξίζει να σημειωθεί η αποστροφή: «Δώσατέ μας τὸ αἷμα μας πίσω, δώσατέ μας τὴν τιμὴν μας» για να κατανοηθεί το κλίμα των εκλογών.¹⁶⁸ Αποδίδεται τέλος και μια κοινωνική διάσταση στην πολιτική αντιπαράθεση βενιζελισμού - αντιβενιζελισμού όταν σκιαγραφεί έναν κωμικό τύπο φιλοβασιλικού, που προκαλεί γέλιο με την αμορφωσιά του όταν διεξάγει προεκλογικό αγώνα για το κόμμα του.¹⁶⁹

¹⁵⁹ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 17 Ιουλίου 1932.

¹⁶⁰ Στο ίδιο.

¹⁶¹ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 3 Αυγούστου 1932.

¹⁶² Στο ίδιο

¹⁶³ Στο ίδιο.

¹⁶⁴ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 3 Αυγούστου 1932.

¹⁶⁵ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 11 Αυγούστου 1932.

¹⁶⁶ Στο ίδιο.

¹⁶⁷ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 17 Ιουλίου 1932.

¹⁶⁸ Στο ίδιο.

¹⁶⁹ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 10 Ιουλίου 1932.

Ο Βενιζέλος ως μοναδική εθνοσωτήρια λύση

Το πρόσωπο του Βενιζέλου είναι η μόνη εθνοσωτήρια λύση και η εκλογή του ελάχιστη ανταπόδοση σε όσα έχει προσφέρει. Οι διεθνείς συγκυρίες απαιτούν σοφό κυβερνήτη, ισορροπία και γαλήνη.¹⁷⁰ Η αποχώρηση του θα προκαλέσει αναρχία οικονομική και διοικητική και βέβαιη χρεωκοπία.¹⁷¹ Η ψήφιση του αντίθετα θα εμποδίσει την ανακίνηση καθεστωτικού ζητήματος.¹⁷² Ο Παναγής Τσαλδάρης, άνθρωπος κλασσικής αρνητικότητας, ανίκανος να σώσει την Ελλάδα όπως είναι προσκολλημένος στο παρελθόν. Αντίθετα ο «Ἀετὸς τῶν Λευκῶν ὁρέων», «ὁ Ἐλευθερωτὴς τῆς Κρήτης» που τριπλασίασε τα εδάφη της Ελλάδας, την κατέστησε πολιτισμένο κράτος τώρα αξίζει την επανεκλογή του ως ελάχιστη ανταπόδοση.¹⁷³

Η προεκλογική εκστρατεία βασίζεται στο κύρος του εθνάρχη και στις κατά κάποιο τρόπο «μαγικές» ικανότητες διακυβέρνησης που έχει. Με αφορμή την επίσκεψή του στην Κρήτη η *Επιθεώρηση* τον καλωσορίζει: «Τόσο καιρὸ τώρα Σὲ θέλαμε, Σὲ ποθούσαμε».¹⁷⁴ Βεβαιώνει ότι οι πιστοὶ οπαδοί είναι «ἔτοιμοι νὰ θυσιαστοῦν γιὰ χάρη Του».¹⁷⁵ Το ύφος του λόγου είναι γλυκερό, κάτι που ταιριάζει σε βενιζελική εφημερίδα. Είναι ο ελευθερωτὴς της Κρήτης, δημιούργησε τη Μεγάλη Ελλάδα κι ἔφτασε μέχρι τη Σμύρνη, δημιούργησε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου και μόνο αυτός μπορεί να κουμαντάρει το ελληνικό κράτος στις δύσκολες αυτές συγκυρίες γιατί το έχει αποδείξει ἤδη.¹⁷⁶ Το επιχείρημα αυτό είχε ανταπόκριση στις προηγούμενες εκλογές, όταν η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαοῦ εμπιστεύθηκε το μέλλον της στον Ελ. Βενιζέλο και μόνο.¹⁷⁷

Η βεβαιότητα της εκλογικής νίκης υποχωρεῖ ωστόσο στη συνείδηση του κόσμου. Το παραστατικό χρονογράφημα του Μανώλη Τσουπάκη, που εκτυλίσσεται ἔξω από ένα καφενεῖο φιλελευθέρων αποδίδει το κλίμα των εκλογών.¹⁷⁸ Δυο παλιοὶ φίλοι συναντώνται, ο ἓνας από αυτούς ἑνθερμος υποστηρικτὴς του Βενιζέλου. Από τη συζήτηση και από όσα γράφουν οι εφημερίδες, οι θαμῶνες συμπεραίνουν, με λύπη, ὅτι θα χαθούν οι εκλογές. Ο Δήμαρχος ὁμως που βρίσκεται εκεί τους καθησυχάζει

170 *Κρητικὴ Επιθεώρησις*, Ρέθυμνο, 20 Αυγούστου 1932.

171 Στο ἴδιο.

172 Στο ἴδιο.

173 *Κρητικὴ Επιθεώρησις*, Ρέθυμνο, 10 Ιουλίου 1932.

174 *Κρητικὴ Επιθεώρησις*, Ρέθυμνο, 5 Σεπτεμβρίου 1932.

175 Στο ἴδιο.

176 Στο ἴδιο.

177 Δαφνής, ο.π., σ. 414.

178 *Κρητικὴ Επιθεώρησις*, Ρέθυμνο, 5 Σεπτεμβρίου 1932.

λέγοντας ότι ακόμα και τότε ο Βενιζέλος θα επιβάλει δικτατορία.¹⁷⁹ Σε αντίθεση με την εφημερίδα *Τύπος* απουσιάζει από την επίσημη αρθρογραφία της *Επιθεώρησης* οποιοσδήποτε ανάλογος υπαινιγμός.

Όσο πλησιάζουν οι εκλογές η πόλωση εντείνεται. Η απειλή του Μοναρχισμού συσπειρώνει το φιλελεύθερο εκλογικό σώμα. Ο ελληνικός «Λαός» πρέπει να δώσει απάντηση στους αντιδραστικούς αντίπαλους που λειτουργούν εις βάρος της ησυχίας και της γαλήνης του τόπου, προσκολλημένοι στο είδωλό τους, ανίκανοι να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Βεβαιώνεται ότι η εκλογή τους θα οδηγούσε σε εμφύλιο πόλεμο.¹⁸⁰ Η απειλή, κατά τον αρθρογράφο, είναι πραγματική. Αυτό δείχνει η επιμονή του Βενιζέλου να επιτύχει ρητή αναγνώριση του καθεστώτος από τη φιλοβασιλική μερίδα.¹⁸¹ Την πόλωση αυτή ενέτεινε ο λόγος του Βενιζέλου στα Χανιά στις 9 Αυγούστου όπως φαίνεται από το περιεχόμενο της αρθρογραφίας.¹⁸² Η ιστορία δικαίωσε τη φήμη για επιβολή δικτατορίας όταν ο Πλαστήρας κατέλαβε πραξικοπηματικά την εξουσία την επομένη των εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933.

Η αντίθεση με τον Τύπο

Με αφορμή τη διαφωνία για ένα ζήτημα τοπικού ενδιαφέροντος η *Επιθεώρηση* χαρακτηρίζει την «συνάδελφο» εφημερίδα ως μια «κίτρινη» εφημερίδα.¹⁸³ Γενικότερα διαφέρει από τον Τύπο καθώς παραδέχεται φαινόμενα σήψης και διαφθοράς, τα οποία τονίζει δεν πρέπει να γίνουν αιτία να καταψηφιστεί ο εθνάρχης, ο οποίος με κανένα τρόπο δε θα μπορούσε να ελέγχει τα πάντα. Άλλωστε οι υπεύθυνοι φυλακίζονται και απολύονται, δε συγκαλύπτονται.¹⁸⁴ Σε αντίθεση με την στοχοποίηση των Νέων Φιλελεύθερων στον Τύπο, η *Επιθεώρηση*, όχι μόνο παραμένει ουδέτερη αλλά στις 5 Σεπτεμβρίου δημοσιεύεται άρθρο υπέρ του υποψηφίου της Γεώργιου Τσουδερού.¹⁸⁵

Η πολεμική προς το Αγροτικό Κόμμα

Την ουδετερότητα αυτή διαδέχεται μια επίμονη πολεμική με το νέο Συνδυασμό του Αγροτικού Κόμματος, τον οποίο στο Ρέθυμνο αντιπροσωπεύουν οι Γιακουμογιαννάκης, Ρουκούνης και Κωνσταντουδάκης. Πρόκειται για μια επιτυχημένη

¹⁷⁹ Στο ίδιο.

¹⁸⁰ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

¹⁸¹ Στο ίδιο.

¹⁸² Δαφνής, ο.π., σ. 564.

¹⁸³ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 5 Σεπτεμβρίου 1932.

¹⁸⁴ Στο ίδιο.

¹⁸⁵ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

προσπάθεια να καταπολεμηθεί το φαινόμενο αυτό μέσα από άρθρα ενυπόγραφα, που ανήκουν στον δικηγόρο, κύριο Νικολαΐδη. Ο Νικολαΐδης βρίσκεται σε απορία, ανησυχεί ότι πίσω από το κόμμα αυτό κρύβεται ο κομμουνισμός τον οποίο αποστρέφεται.¹⁸⁶ Κατονομάζει τους κομμουνιστές προδότες της πατρίδας και υπονομευτές του κράτους που διστάζουν να φανερώσουν τον Αρχηγό του κόμματός τους, τον οποίο κατονομάζει Εφιάλτη.¹⁸⁷ Ο Αγροτισμός είναι ένα κίνημα τελείως απαράδεκτο και πλήττει το συμφέρον των αγροτών. Μόνον «Εκεῖνος» είναι ικανός να φροντίσει τους αγρότες, τους εφένδρους και τους πρόσφυγες.¹⁸⁸ Όλα αυτά τα κινήματα είναι όπλα των λαοπλάνων. Οδηγείται μάλιστα σε έναν παράδοξο παραλληλισμό όταν λέει ότι: «Μόνον ο κομμουνισμός υπερβάλλει εις προσπάθειαν φιλαγροτικήν ἡμῶν».¹⁸⁹ Αυτό δηλώνει την γενικότερη άγνοια της κοινής γνώμης για την «Αγροτική Μεταρρύθμιση» που συντελείτε από τον Στάλιν τον καιρό εκείνο. Προσθέτει παρακάτω ότι εφόσον το Αγροτικό Κόμμα έχει κοινές αρχές με τον κομμουνισμό πρέπει να εφαρμοστεί ο νόμος, το Ιδιώνυμο. Εάν κρύβεται ο αντιβενιζελισμός κι όχι ο κομμουνισμός πρέπει να αντιληφθούν ότι ζημιώνουν την ιδεολογία τους δημιουργώντας ένα ακόμη κόμμα μειοψηφίας.¹⁹⁰ Στο επόμενο φύλλο δημοσιεύεται ένα άρθρο που τοποθετείται ενάντια στις ιδέες της ρωσικής επανάστασης και του εμφύλιου σπαραγμού που προκάλεσε ως έμμεση αναφορά στο Αγροτικό Κόμμα.¹⁹¹ Επανέρχεται μετά από μερικά φύλλα στο ζήτημα, πεπεισμένος πλέον ότι δεν κρύβεται ο κομμουνισμός πίσω από το Κόμμα αυτό αλλά ο αντιβενιζελισμός, για να τονίσει στους αφελείς αγρότες τις συνέπειες που θα έχει μια τέτοια επιλογή. Πιο συγκεκριμένα το Αγροτικό Κόμμα θα ζημιώσει τους αγρότες καθώς ως κόμμα μειοψηφίας θα πολεμηθεί και από τις δυο παρατάξεις, τις οποίες πλήττει. Ανίσχυρο επομένως να εξυπηρετήσει τους αγρότες θα αποτρέψει και όσους βουλευτές στο παρελθόν τους υποστήριξαν.¹⁹²

Η Επίθεση στη Δημοκρατία

Ορισμένα άρθρα της εφημερίδας *Δημοκρατία*, τα οποία αναφέρονται στο Αγροτικό Κόμμα, πυροδοτούν την αντίδραση της *Επιθεώρησης*. Από τα γραφόμενα της *Δημοκρατίας* προκύπτει απλώς ότι ο Αγροτισμός είναι σύμπτωμα της κακοδιοίκησης κι

186 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Ιουλίου 1932.

187 Στο ίδιο.

188 Στο ίδιο.

189 Στο ίδιο.

190 Στο ίδιο.

191 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 11 Αυγούστου 1932.

192 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 28 Αυγούστου 1932.

όχι λύση στο αδιέξοδο. Ο Νικολαΐδης όμως την ονομάζει «δίχρωμη» εφημερίδα, δηλαδή ενώ συστήνεται ως βενιζελική είναι αντιβενιζελική. Διερωτάται από πότε στράφηκε εναντίον του Βενιζέλου και πως νομίζει ότι θα βοηθήσει την κρυμμένη αντιβενιζελική ιδεολογία της υποστηρίζοντας το Αγροτικό Κόμμα. Πιθανολογεί ότι πρόκειται για τυχοδιωκτική κίνησή της, εφόσον ο «παράδοξος» υποστηρικτής της (εννοεί τον Φωτάκι), ήταν ο μόνος που την υποβοήθησε.¹⁹³ Τέλος την προτρέπει να ομιλεί μόνο όταν πρόκειται να ωφελήσει κι όχι να ζημιώσει μια δίκαια ή άδικα διαμαρτυρούμενη πλευρά και διερωτάται τι νόημα έχει η υποστήριξη του από τη *Δημοκρατία*, την οποία κατονομάζει πλέον «τρίχρωμη εφημερίδα».¹⁹⁴

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην εφημερίδα *Τύπος*

Η καθημερινή πολιτική και οικονομική εφημερίδα του Μάνου Τσάκωνα εκδίδεται από το 1932 έως και το 1939. Ο εκδότης και αρθρογράφος της διετέλεσε υπεύθυνος της προσωπικής ασφάλειας του Ελευθέριου Βενιζέλου.¹⁹⁵ Προεκλογικά στοχεύει την βενιζελογενή αντιπολίτευση.

Η ανάγκη κομματικής πειθαρχίας

Αντίθετα από την *Επιθεώρηση* που κατανοεί τις νέες φιλοδοξίες και μάλιστα υποστήριξε τον Γεώργιο Τσουδερό, ο *Τύπος* διεξάγει μια προεκλογική εκστρατεία εναντίον του Νέου Φιλελεύθερου Συνδυασμού με σήμα το λιοντάρι, τον οποίο ειρωνικά ονομάζει Συνδυασμό του Ταλλήρου καθώς το τάλληρο έφερε την εικόνα ενός λιονταριού. Η πίστη και η πειθαρχία οδήγησαν τον Βενιζέλο στην εποποιΐα του και αυτή την κρίσιμη στιγμή είναι απαραίτητη.¹⁹⁶ Ζητά να ψηφίσουν μόνον τους επίσημους υποψήφιους: Σκουλά, Γοβατζηδάκι και Ασκούτση, οι οποίοι ως πιστοί και τίμιοι υποστηρικτές του θα τον βοηθήσουν να οδηγήσει τη χώρα μακριά από την κρίση.¹⁹⁷ Ο Βενιζέλος εμπιστεύεται τους συγκεκριμένους υποψηφίους.¹⁹⁸

Ο Συνδυασμός των Νέων είναι «ψευτοβενιζελικός» καθώς δρα εις βάρος της κομματικής συνοχής και του ίδιου του Βενιζέλου.¹⁹⁹ Ο ίδιος ο Βενιζέλος, κατά την επίσκεψή του στο Ρέθυμνο, στις 6 Σεπτεμβρίου, φέρεται να αποστομώνει τον

¹⁹³ Στο ίδιο.

¹⁹⁴ Στο ίδιο.

¹⁹⁵ Παπιομύτογλου Γιάννης, «Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ», Τετάρτη 15 Φεβρουαρίου 2017 (28/10/20).

¹⁹⁶ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 27 Αυγούστου 1932.

¹⁹⁷ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 18 Σεπτεμβρίου 1932.

¹⁹⁸ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 22 Σεπτεμβρίου 1932.

¹⁹⁹ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 6 Σεπτεμβρίου 1928. Υπάρχει επανάληψη.

Ανδρουλιδάκι, υποψήφιο με τους Νέους Φιλελεύθερους, που με «θράσος» δήλωσε: «Εἴμεθα καὶ ἡμεῖς κλωνάρια τοῦ δένδρου σας».²⁰⁰ Ἡ ἀπάντηση τοῦ Βενιζέλου, ὅπως καταγράφεται στὴν εφημερίδα, ἦταν: ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι οπαδοὶ τοῦ καὶ νὰ μὴ πειθαρχοῦν σὲ αὐτόν. Ἐπειτα το νὰ κάνει κανεῖς υποδείξεις προϋποθέτει νὰ ἀναγνωριστεῖ πρῶτα ὡς Ἀρχηγὸς Κόμματος καὶ ἐπομένως ἰσάζιός τοῦ.²⁰¹ Ἐπειτα δημοσιεύεται ἐνυπόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Βενιζέλου μετὰ τὴν ὁποία ζητᾷ νὰ ψηφιστοῦν μονάχα καὶ το τονίζει, οἱ υποψήφιοι μετὰ τὸν ἐπίσημο Συνδυασμό.²⁰² Ἀναδημοσιεύεται εὐχαριστήρια ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν πολιτευτὴ Ἡρακλείου, Φουντουλάκη γιὰ τὴ κομματικὴ τοῦ πειθαρχία καὶ εὐχεται νὰ ἀποτελέσει παράδειγμα ἡ ἀπόσυρση τῆς υποψηφιότητάς τοῦ.²⁰³ Ἀκολουθεῖ διάγγελμα τοῦ ἰδίου τοῦ ἐθνάρχῃ που παρακαλεῖ νὰ ψηφιστεῖ ὁ μοναδικὸς συνδυασμός, λέγοντας ὅτι κάθε ψήφος που ἀφαιρεῖται ἐνισχύει τὸ Λαϊκὸ Κόμμα.²⁰⁴ Επιπλέον δημοσιεύεται τὸ χρονογράφημα τοῦ Κωνσταντίνου Πάλμη μετὰ τίτλο «ΞΕΝΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ-ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ» που ἀναφέρεται στὴν ἔλευση τοῦ ἐπίσημου «ξένου».²⁰⁵ Παραλληλίζει τοὺς νέους πολιτευτὲς μετὰ τὰ παιδιά ἐνὸς οἰκοδεσπότη, ὁ ὁποῖος λησμόνησε νὰ τὰ κλειδώσει στὸ δωμάτιό τους καὶ τὰ ὁποία ἐνοχλοῦν τὸν φιλοξενούμενο ζητώντας τοῦ δῶρα, βάζοντας ἀδιάκριτα τὰ χέρια τους στὶς τσέπες προσβάλλοντας τὸν οἰκοδεσπότη. Οἱ διαδόσεις τῆς *Δημοκρατίας* περὶ θερμῆς ἀντιμετώπισης τῶν Νέων ἀπὸ τὸν Βενιζέλο – τίς ὁποῖες μόνο ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ *Τύπου* πληροφοροῦμαστε- δημιουργοῦν κάποια ἐνταση καὶ θεωροῦνται σκόπιμη προσπάθεια ἐξαπάτησης.²⁰⁶ Βεβαιότατα ἀν γνῶριζε ὁ Βενιζέλος ποῖος ἦταν αὐτὸς που τοῦ ἀπηύθυνε τὸ λόγο θὰ τὸν ἐβάζε στὴ θέση τοῦ.²⁰⁷ Ἀκόμη Ἐπαναλαμβάνει ὅτι ψήφοι σὲ ἄλλο Συνδυασμὸ πέραν τοῦ Φιλελεύθερου πάνε χαμένοι «στὴ θάλασσα» καὶ ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ζημιωθεῖ ὁ νομὸς χάνοντας μιὰ ἐδρά.²⁰⁸ Δὲν παραλείπει νὰ κινδυνολογεῖ ὅταν ρωτᾷ τοὺς υποψήφιους που δὲν πειθαρχοῦν, που θὰ στηριχθοῦν τὴν ἐπομένη τῆς ἀποτυχίας τους, καθὼς δὲν ἐξασφάλισαν οὔτε τὴν ἀνοχὴ τοῦ Βενιζέλου.²⁰⁹

Ἡ ἀντίθεσή τῆς στὴν εφημερίδα *Δημοκρατία* εἶναι αὐτονόητη, ἐφόσον καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης ἦταν υποψήφιος μετὰ τὸν νέο συνδυασμό. Μάλιστα ὀνομάζει τοὺς υποψηφίους

200 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 7 Σεπτεμβρίου 1932.

201 Στὸ ἴδιο.

202 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 8 Σεπτεμβρίου 1932.

203 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 15 Σεπτεμβρίου 1932.

204 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 16 Σεπτεμβρίου 1932.

205 Στὸ ἴδιο.

206 Στὸ ἴδιο.

207 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 10 Σεπτεμβρίου 1932.

208 Στὸ ἴδιο. Ὑπάρχει ἐπανάληψη.

209 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 17 Σεπτεμβρίου 1932.

της «οἱ περὶ τὴν *Δημοκρατίαν*».²¹⁰ Ιερή αγανάκτηση μάλιστα προκαλεί το γεγονός ότι η απάντηση του Στρατηγού Πλαστήρα προς τον Πανεφεδρικό Σύνδεσμο Ρεθύμνης δημοσιεύτηκε στην εν λόγω εφημερίδα.²¹¹ Με απροκάλυπτη εμπάθεια αντιμετωπίζει τον ίδιο τον εκδότη της, Νίκο Ανδρουλιδάκι, φτάνοντας στο σημείο να αφιερώνει μια σειρά από άρθρα εναντίον του. Η επίθεση αυτή ξεκινά στις 1 Σεπτεμβρίου σε καθημερινή βάση με άρθρα, το περιεχόμενο των οποίων είναι «ράμματα για τη γούνα» του Ανδρουλιδάκι, όσο διετέλεσε Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου και δευτερευόντως του Γεώργιου Τσουδερού. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τα άρθρα αυτά ως «ανελέητο μαστίγωμα» και μεταφέρει την αλγεινή εντύπωση που δημιούργησαν στον αντίπαλο.²¹² Στοχοποιεί τον Ανδρουλιδάκι σε σημείο εξύβρισης παρασυρόμενος από το κομματικό πάθος, όμως αποφεύγει να αντιπαραταχθεί στον ίδιο βαθμό με τον Γεώργιο Τσουδερό, πρόσωπο με κύρος, γόνο ισχυρής βενιζελικής οικογένειας. Η κριτική προς τον Τσουδερό αφορά τρία άρθρα που δημοσίευσε στο *Βήμα* Ρεθύμνης στις 27 Μαΐου για το Αγροτικό Κόμμα, στις 4 Ιουνίου για την αγροτική πολιτική της κυβέρνησης και στις 11 Ιουνίου όπου προσκάλεσε τους εκλογείς να «σπάσουν τὰ εἶδωλα».²¹³ Συμπεραίνει ότι ο Γεώργιος Τσουδερός δεν είναι βενιζελικός.²¹⁴ Ο Τσάκωνας δικαιολογείται λέγοντας ότι και η *Δημοκρατία* εξαπολύει λίβελους εναντίον του, κάτι που δεν επιβεβαιώνεται από τις πηγές πέραν από τα λεγόμενα στο τελευταίο φύλλο που δεν αναφέρονται όμως προσωπικά. Υπόσχεται ότι θα ξεπληρώσει ένα προς ένα όσα δημοσίευσε στο τελευταίο φύλλο.²¹⁵ Αυτή η στοχοποίηση πηγάζει από το γεγονός ότι το κοινό της εφημερίδας είναι φιλελεύθεροι εκλογείς των οποίων την δυσαρέσκεια υποδαυλίζει η αρθρογραφία της. Την ημέρα των εκλογών κορυφώνεται η επιθετικότητα: «Κτυπήσατέ τους ἀμειλίκτως διὰ νὰ μὴ σηκώσουν κεφάλι, διότι θὰ σᾶς δαγκάσουν ὡς Βενιζελικούς».²¹⁶

210 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 17 Σεπτεμβρίου 1932.

211 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 4 Σεπτεμβρίου 1932.

212 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

213 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Σεπτεμβρίου 1932.

214 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 23 Σεπτεμβρίου 1932.

215 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

216 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Σεπτεμβρίου 1932.

Η επίθεση στο Λαϊκό Κόμμα

Οι εκλογές ορόσημο για τον βενιζελισμό, οι εκλογές του 1920, δε θα μπορούσαν να λείπουν ως αντιπαράδειγμα από τον *Τύπο*. «Η ΚΡΗΤΗ ΔΙΑΤΗΡΟΥΣΑ ΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΟΕΜΒΡΙΑΝΩΝ ΘΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΝ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ».²¹⁷ Η σφοδρότητα της επίθεσης των φιλοβασιλικών αντιπάλων και των «κίβδηλων» Φιλελεύθερων είναι τέτοια που το κόμμα μοιάζει να καταρρέει.²¹⁸ Τα άλλα κόμματα δε βασίζουν τον προεκλογικό τους αγώνα σε πολιτικό πρόγραμμα αλλά με κατηγορίες προς την Κυβέρνηση και τον Βενιζέλο για να διοικήσει έπειτα κατά περίπτωση.²¹⁹ Εκτός από τη ρητορική του μίσους ούτε το στοιχειώδες καθήκον τους δεν επιτελούν όταν απουσιάζουν από τη Βουλή και τη Γερουσία.²²⁰

Το διακύβευμα των εκλογών είναι το καθεστωτικό. Η απειλή αυτή δικαιώνει την ύπαρξη Στρατιωτικού Συνδέσμου.²²¹ Αν το Λαϊκό Κόμμα αναλάβει για άλλη μια φορά την εξουσία το Έθνος θα διαιρεθεί όπως το 1916 και το 1920. Η Ελλάδα και ιδιαίτερα η Κρήτη, θα οδηγηθεί σε πλήρη καταστροφή.²²² Είναι αξιοσημείωτη μια περιγραφή των φιλοβασιλικών, μεμονωμένη βέβαια, που μεταχειρίζεται χαρακτηρισμούς όπως: «βλοσυρό πλήθος, κρυμμένο, άθέατο, άμετανόητοι άνθρωποι, κακοποιοί, έχθροι της Δημοκρατίας» αλλά κυρίως η εικόνα τους ως βρικόλακες λυσσαλέοι, έτοιμοι να εξαπολύσουν σφαγή εναντίον των αντιπάλων τους μαζί με τους λιποτάκτες συνεργούς τους.²²³ Η απειλή αυτή εντείνεται από την πολεμική που ασκούν «μικροφιλόδοξοι» συμπολίτες και ο διευθυντής της *Δημοκρατίας*, τον οποίο ονομάζει υπονομευτή του έργου του Βενιζέλου.²²⁴

Ο λογικός συλλογισμός πάνω στον οποίο βασίζεται η προεκλογική εκστρατεία του βενιζελικού κόμματος είναι ένας και επαναλαμβάνεται. Το Λαϊκό Κόμμα αποτελείται από τα ίδια στελέχη με τις ίδιες αρχές που δίχασαν την Ελλάδα του 1915 και οδήγησαν στην απώλεια της Καβάλας, του Ρούπελ και δημιούργησαν τα Νοεμβριανά. Κέρδισαν τις εκλογές του 1920 με ψευδείς υποσχέσεις και συκοφαντίες για να οδηγήσουν την Ελλάδα στο χείλος της καταστροφής δημιουργώντας ερείπια και προσφυγιά.²²⁵ Ο ίδιος

217 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 6 Σεπτεμβρίου 1932.

218 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 28 Αυγούστου 1932.

219 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 31 Αυγούστου 1932.

220 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 31 Αυγούστου 1932.

221 Στο ίδιο.

222 Στο ίδιο.

223 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Σεπτεμβρίου 1932.

224 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 6 Σεπτεμβρίου 1932.

225 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 14 Σεπτεμβρίου 1932.

ο Τσαλδάρης χαρακτηρίζεται άβουλος, νυσταλέος, χωρίς επιτελείο, σκέψη και πνοή και συνεπώς ανίκανος να οδηγήσει την Ελλάδα μακριά από τον κυκεώνα της κρίσης.²²⁶ Το κόμμα αυτό με το κακό παρελθόν, το ανύπαρκτο παρόν είναι ένα κόμμα χωρίς μέλλον.²²⁷

Ο Βενιζέλος, ο μοναδικός άξιος κυβερνήτης της Ελλάδας

Ρητά αναφέρει ότι οι εκλογές διεξάγονται ανάμεσα στον Ένα, ο οποίος έχει αποδείξει τις ικανότητές του και τους πολλούς που δεν έχουν.²²⁸ Προβάλλει έντονα το ήθος του Βενιζέλου, εξάπτοντας το συναίσθημα των υποστηρικτών του. Είναι έντονα παραστατική η εικόνα της Ελλάδας ως γυναικάς εξουθενωμένης και φτωχής ζητιάνας που συναντά τον «Γίγαντα» Βενιζέλο, ο οποίος με τα στιβαρά χέρια του την υποβαστάζει εμπνέοντάς της αυτοπεποίθηση την οδηγεί προς τη δόξα. Μοιραία μια άναρχη ομάδα υπό τον εστεμμένο αρχηγό της εκδιώκει τον «Τιτάνα» για να ακολουθήσουν νέα αίσχη και ταπεινώσεις. Ο «ήμίθεος με τὰ άκτινοβόλα μάτια» οδηγεί ξανά την Ελλάδα στη δόξα, τα όνειρα των Ρωμιών αρχίζουν να πραγματοποιούνται όμως στις εκλογές τα σφαιρίδια γίνονται σφαίρες στο σώμα της Πατρίδας. Δίδεται η εικόνα του θανάτου και της καταστροφής αγγίζοντας ευαίσθητες χορδές : «κόκκαλα ήρώων, με άθώων άταφα κόκκαλα» αναμειγνύονται στο μέτωπο της Μικράς Ασίας. Δεν είναι ο απλώς ο αρχηγός μιας κυβέρνησης ή ενός κόμματος αλλά της ελληνικής φυλής, την οποία υπηρέτησε. Πραγματοποίησε τον πόθο των Κρητικών για Ένωση με την μητέρα Πατρίδα. Ο εχθρός του Βενιζέλου είναι εχθρός της πατρίδας.²²⁹ Η υποστήριξη των υποψηφίων του είναι υποστήριξη του ίδιου και του έργου που οραματίζεται.²³⁰ Όλοι γνωρίζουν ότι ο Μεγάλος Αρχηγός είναι άξεπέραστος και μπορεί να εγγυηθεί την πολιτική ομαλότητα, την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, τις ειρηνικές σχέσεις με τα άλλα κράτη και την επούλωση των πληγών που άφησε η μικρασιατική καταστροφή.²³¹ Όσοι υπέκλεψαν το όνομά του λιποτακτώντας από το κόμμα αποδυναμώνουν τον ίδιο τον Βενιζέλο και ενισχύουν τους αντιπάλους του.²³² Ανήμερα των εκλογών σκιαγραφείται η εικόνα του «έπικοῦ Τιτάνα», ο οποίος παρουσιάζεται ως Αρχάγγελος με πύρινη ρομφαία, φρουρός της Πατρίδας και της

226 Στο ίδιο.

227 Στο ίδιο.

228 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 24 Σεπτεμβρίου 1932.

229 Στο ίδιο.

230 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Σεπτεμβρίου 1932. Υπάρχει επανάληψη.

231 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 23 Σεπτεμβρίου 1932.

232 Στο ίδιο.

Δημοκρατίας. Τονίζεται ακόμη η κρητική καταγωγή του «γρανιτένιου στύλου του Ψηλορείτη», του «χαλκέντερου Κρητός».²³³ Ο προεκλογικός αγώνας παραλληλίζεται με υπερφυσική μάχη του θεϊκού φωτός και των σκοτεινών πνευμάτων της αβύσσου, όπου μάχεται ο «μέγας Υιός» γεγονός που δίνει μεσσιανικό τόνο στα λεγόμενά του.²³⁴ Ο εκδότης Μάνος Τσάκωνας θεωρεί απαράδεκτη την όποια αμφισβήτηση στις ικανότητες του εθνάρχη. Κολακεύει τον εθνάρχη για τις σωματικές του αντοχές, την ικανότητά του να ελέγχει τα πάντα και να χειρίζεται τους Αρχηγούς των Κομμάτων σα μαριονέτες.²³⁵ Παραπέμπει, όποιον θέλει να μάθει για το έργο της τετραετούς κυβέρνησης, σε ένα βιβλίο που εξέδωσε η Κυβέρνηση αποφεύγοντας λεπτομέρειες.²³⁶

Προεκλογικός Αγώνας στην εφημερίδα *Δημοκρατία*

Η *Δημοκρατία* στις εκλογές αυτές είναι μια αντιβενιζελική εφημερίδα μέχρι τις 9 Αυγούστου όταν παύει να κυκλοφορεί. Ενδεχομένως η παύση αυτή οφείλεται στις υποχρεώσεις του υποψήφιου Ανδρουλιδάκι με το κόμμα των «Νέων Φιλελευθέρων». Βασικός άξονας της προεκλογικής αρθρογραφίας είναι η διατήρηση της αβασίλευτης Δημοκρατίας.²³⁷ Ο αγώνας αυτός «άνήκει επίσης δικαιωματικῶς σέ ὅλα τὰ δημοκρατικά κόμματα». Εφόσον τα δημοκρατικά ιδεώδη είναι ριζωμένα στην Κρήτη, δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας και δεν είναι δίκαιο να στηρίζονται πολιτικοί που έχουν φθαρεί στη συνείδηση του κόσμου, στο κύρος ενός Βενιζέλου. Από την άλλη πλευρά δεν είναι πρόπον ούτε συμφέρον να δημιουργούνται ρήγματα στην ίδια την παράταξη.²³⁸ Είναι μια θέση την οποία διατυπώνει και στις προηγούμενες εκλογές, όπου είχε τη διάθεση επίσης να πολιτευθεί και διαφοροποιεί την θέση της εφημερίδας από τους λοιπούς βενιζελικούς, οι οποίοι θέτουν στο κέντρο της ιδεολογίας τους ένα πρόσωπο κι όχι την ιδέα της Δημοκρατίας. Σύμφωνα με ανοικτή επιστολή στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας ο Βενιζέλος θα επισκεφτεί την Κρήτη για να υποστηρίξει προσωπικά τους δικούς του υποψήφιους κι όχι να τονώσει τα δημοκρατικά αισθήματα του «Λαού».²³⁹

Τονίζει την ανάγκη ανανέωσης των φθαρμένων, αφερέγγυων πολιτικών. Αν τους αφαιρεθεί το χρίσμα σίγουρα θα στραφούν εναντίον Του, όπως έκαναν στο παρελθόν.

233 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Σεπτεμβρίου 1932.

234 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Σεπτεμβρίου 1932.

235 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 4 Σεπτεμβρίου 1932.

236 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 5 Σεπτεμβρίου 1932.

237 *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 26 Ιουλίου 1932.

238 Στο ίδιο.

239 Στο ίδιο.

Εδώ αναφέρεται ξανά στον Γοβατζηδάκι.²⁴⁰ Καταγγέλλει με σκληρή γλώσσα τη διαφθορά, τη ρουσφετολογία και την κατάχρηση του ονόματος του Βενιζέλου. Προειδοποιεί τον Αρχηγό των Φιλελευθέρων και ταυτόχρονα διαχωρίζει τη θέση του όταν διερωτάται τι θα του απαντούσαν οι οπαδοί του αν τους ρωτούσε για τους εκπροσώπους του.²⁴¹ Σε άλλο άρθρο όπου σημειώνει τις εντυπώσεις από την επίσκεψή του στο Αμάρι τονίζει ότι ο Λαός δυσανεσθημένος απέναντι στους εκπροσώπους του διαπνέεται από πνεύμα αλλαγής ενώ εξυμνεί τους νέους πολιτικούς, που για το καλό του τόπου είναι προσηλωμένοι όχι σε κόμματα αλλά στη δημοκρατική ιδέα.²⁴² Υπάρχει το εξής οξύμωρο σχήμα. Ενώ κατονομάζει τον Βενιζέλο «Μεγάλο Πατριώτη» τον προειδοποιεί ταυτόχρονα ότι δεν υπάρχει κίνδυνος, οι εκλεγμένοι από άλλους συνδυασμούς να γίνουν εχθροί του αν εκείνος δεν αναμειχθεί ενεργά στις εκλογές με το χρίσμα.²⁴³

Στο τελευταίο φύλλο προβάλλουν τα σοβαρά προβλήματα κακοδιοίκησης για τα οποία πρέπει να μεριμνήσει το Κράτος. Παρουσιάζει στον Βενιζέλο τα αισθήματα αγάπης, αφοσίωσης και λατρείας του «Λαού» προς το πρόσωπό Του αν και οι επιτελείς του στο νομό δεν είναι άψογοι. Οι αφοσιωμένοι οπαδοί ζητούν ανανέωση υλικού. Αυτό είναι και το παράπονο των άλλων φιλόδοξων οπαδών Του. Μάλιστα ο Φωτάκης, συνεπής υποστηρικτής του Βενιζέλου, δέχτηκε να απέχει από τις περασμένες εκλογές, όταν ο Γοβατζηδάκης δε θα υποχωρούσε ποτέ. Οι νέοι πολιτικοί χαίρουν γενικής εκτιμήσεως και μπορούν να προκαλέσουν ζημιά στο Κόμμα των Φιλελευθέρων γι' αυτό ζητά να αποκλειστεί ένας από τους τρεις παλαιούς υποψήφιους (σαφώς εδώ αναφέρεται στον Γοβατζηδάκι) κι έτσι να συσταθεί κοινό μέτωπο με έναν νέο υποψήφιο. Πιθανότατα αναφέρεται στον Γεώργιο Τσουδερό.²⁴⁴ Το μονοπώλιο του βενιζελισμού ζημιώνει την παράταξη καθώς αποκλείει το δυναμικό, υγιές και φιλόδοξο κομμάτι των νέων.²⁴⁵ Επίσης καταγγέλλει τους παλαιούς πολιτικούς για την στάση τους στην παγκαλική δικτατορία, όταν η *Δημοκρατία* διεξήγαγε αγώνα αυτοί έγιναν υπηρέτες του δικτάτορα. Ο Γοβατζηδάκης, με τον οποίο αντιπαρατάχθηκε στο παρελθόν διετέλεσε πληρεξούσιος

²⁴⁰ Στο ίδιο.

²⁴¹ Στο ίδιο.

²⁴² *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 9 Αυγούστου 1932.

²⁴³ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 26 Ιουλίου 1932.

²⁴⁴ Στο ίδιο.

²⁴⁵ *Δημοκρατία*, Ρέθυμνο, 9 Αυγούστου 1932..

επί δικτατορίας και έπειτα εντάχθηκε στον «νεοπαγκαλικό» συνδυασμό του Κούνδουρου. Τώρα, όπως και άλλοι, βασίζεται προεκλογικά στο χρίσμα.²⁴⁶

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ (Όπως δημοσιεύτηκαν στις 27 Σεπτεμβρίου 1932 στον *Τύπο*.).

Φιλελεύθεροι	Β. Σκουλάς, Ν. Ασκούτσης, Ι. Γοβατζηδάκης	7150
Λαϊκοί	Κ. Λαγουδάκης, Ν. Τρουλλινός, Ν. Κεφαλογιάννης	2296
Ανεξάρτητοι	Γ. Τσουδερός, Ανδ. Παπαδάκης, Ν. Ανδρουλιδάκης	3146
Ριζοσπαστικοί	Ν. Ζερβός, Γ. Πετούσης, Ζαχ. Αυγερινός	409
Προοδευτικοί (Καφαντάρη)	Μαν. Χατζηγηργόρης, Εμ. Πλουμής, Μ. Σαββάκης	161
Αγροτικοί	Γ. Γιακουμογιαννάκης, Ι. Ρουκούνης, Γ. Κωνσταντουδάκης	125
Ανεξάρτητος	Ε. Δρανδάκης	95

Για άλλη μια φορά ο Συνδυασμός των Φιλελευθέρων υπερψηφίζεται με μεγάλη διαφορά. Το κόμμα των Φιλελευθέρων που στις προηγούμενες εκλογές συγκέντρωσε 8997 ζημιώνεται 1847 ψήφους, από τις οποίες 1417 πηγαίνουν στον Γεώργιο Τσουδερό. Με την επιτυχία του επιβλήθηκε στη συνείδηση του Βενιζέλου και στις επόμενες εκλογές συμπεριλήφθηκε στον επίσημο συνδυασμό των Φιλελευθέρων όταν αποσύρθηκε ο Σκουλάς από την υποψηφιότητα. Εξαιρετική σημασία έχει η αποτυχία του Σκουλά να εκλεγεί από την πρώτη κατανομή των εδρών συγκεντρώνοντας μόλις 2260 ψήφους. Ο ίδιος, σε επιστολή του προς τον Βενιζέλο, όπου του ζητά να δηλωθεί πρώτος στην τρίτη κατανομή των εδρών στις προσεχείς εκλογές αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οὐδέποτε ἐφантаζόμην ὅτι τὰ πράγματα θὰ ἤρχοντο τόσον δυσμενῶς γιὰ μένα, ὥστε σήμερα νὰ εἶμαι εἰς πλήρη ἀποτυχίαν. Μοῦ ἔβαλαν 5 ἰατροὺς ὑποψηφίους στὸ Μυλοπόταμο καὶ 4 ἄλλους, ἀποκλειστικῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ μὲ ρίξουν».²⁴⁷ Η πολιτική ανανέωση είναι πια αδήριτη ανάγκη. Παραμένει ωστόσο το Ρέθυμνο η «ακρόπολη» του Βενιζελισμού. Η δυσaráσκεια του εκλογικού σώματος εκδηλώθηκε γενικότερα με την ψήφιση μικρών δημοκρατικών κομμάτων εις βάρος των Φιλελευθέρων.²⁴⁸ Μονάχα ο Νικόλαος Ασκούτσης κατάφερε να εκλεγεί στην πρώτη

²⁴⁶ Στο ίδιο.

²⁴⁷ Μουσείο Μπενάκη, φακ.347-040, Επιστολή του Β. Σκουλά προς τον Ε. Βενιζέλο, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

²⁴⁸ ΙΕΕ, σ. 319.

κατανομή των εδρών κι ο Σκουλάς κατόρθωσε να εκλεγεί στην τρίτη κατανομή. Για πρώτη φορά εξελέγη βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος, αν λάβει κανείς υπόψιν τις ιδιαίτερες συνθήκες των εκλογών του 1935. Η *Επιθεώρηση* εκφράζει παράπονο για φαινόμενα εξαγοράς ψήφου που ντροπιάζουν τη δημοκρατική παράταξη, τους βενιζελικούς πολιτικούς και εκλογείς αφήνοντας να εννοηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξήχθησαν οι εκλογές.²⁴⁹

²⁴⁹ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 9 Οκτωβρίου 1933.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 5^{ης} ΜΑΪΟΥ 1933

Στις εκλογές αυτές κατέρχονται δυο συνδυασμοί, ο Εθνικός Συνασπισμός και η Ηνωμένη Αντιπολίτευση, όνομα που παραπέμπει στις εκλογές του 1920. Ως εκλογικό σύστημα επιλέχθηκε ο πλειοψηφικό με στενοευρεία, όπως το 1928.²⁵⁰ Το μικρό χρονικό διάστημα από τις προηγούμενες εκλογές είχε ως αποτέλεσμα ο προεκλογικός αγώνας να περιοριστεί στην προβολή του εθνάρχη. Μετά το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου οξύνθηκαν τα πολιτικά πάθη. Μάλιστα στις 11 Μαΐου 1933 ο Ι. Μεταξάς πρότεινε μαζί με δεκατέσσερις αδιάλλακτους του Λαϊκού Κόμματος να ασκηθεί δίωξη κατά του Βενιζέλου.²⁵¹ Η συζήτηση τελικά παραπέμφθηκε για τις 15 Μαΐου. Στις εκλογές αυτές το ψηφοδέλτιο του Εθνικού Συνασπισμού αποτελούταν από τους: Γοβατζηδάκι, Τσουδερό, Ασκούτση, Παπαδάκι, Μοράκι και Πετούση.

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην Κρητική Επιθεώρηση

Η *Επιθεώρηση* παρόλα αυτά παραδέχεται ότι ορισμένοι πολιτικοί υπήρξαν εκμεταλλευτές και δικαιολογημένα δημιούργησαν αγανάκτηση στον φιλελεύθερο εκλογέα όμως επιχειρηματολογεί για τη διατήρηση των δυσारेστημένων στους κόλπους του κόμματός τους.²⁵² Ο Βασίλειος Σκουλάς δε θέτει υποψηφιότητα ανοίγοντας το δρόμο στην υποψηφιότητα του Γεώργιου Τσουδερού ο οποίος προβάλλεται ως «τέλειος καὶ ἰδανικὸς τύπος πληρεξουσίου».²⁵³

Το πρόσωπο του Βενιζέλου

Από την *Κρητική Επιθεώρηση* λείπει η ρητή αναφορά στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου, ακολουθώντας πιθανότατα τη γενικότερα τάση του βενιζελικού τύπου μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου. Σύντομη η προεκλογική αρθρογραφία αυτή τη φορά, περιορίζεται σε δυο ευμεγέθη άρθρα. Επιστρατεύεται ο παθιασμένος δημοσιογράφος Νικολαΐδης και η εξαιρετική ικανότητα του Κωνσταντίνου Μαμαλάκη, να γεννά τη συγκίνηση και να εξάπτει τη φιλοτιμία των Κρητικών Φιλελευθέρων μέσα από περιγραφές της

250 ΙΕΕ, σ. 321.

251 Γκίνας Ν. Γιάννης, «Κρίσιμα γεγονότα στην πορεία των ανακρίσεων για τη δολοφονική απόπειρα του 1933», στο Βερέμης Θ - Γουλμής Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία, οικονομία πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989. σ.76-77.

252 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Φεβρουαρίου 1933.

253 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 5 Μαΐου 1933.

προσωπικότητας και του έργου του Αρχηγού του Κόμματός τους. Είναι χαρακτηριστικοί οι τίτλοι: «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ» και «Ο ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΕΡΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. Νᾶτος ὁ νοῦς ὁ κυβερνήτης».²⁵⁴ Το βάρος της αρθρογραφίας πέφτει στην ιστορική ανασκόπηση της βενιζελικής εποποιΐας και στον χαρακτήρα του Βενιζέλου. Είναι προς το συμφέρον όλων των Ελλήνων να ψηφίσουν τον Βενιζέλο γιατί ελευθέρωσε την Πατρίδα.²⁵⁵ Σχολιάζει εδώ χαρακτηριστικά ότι τον ευγνωμονούν ακόμη και οι πρόσφυγες. Περιγράφεται η συγκινητική απόβαση του ελληνικού στρατού στην Ιωνία εξάπτοντας τον πατριωτισμό των αναγνωστών.²⁵⁶ Συγγενεύει με όλους τους Κρήτες, γέννημα της Κρήτης κι αυτός. Πολιτεύεται, όχι από φιλοδοξία αλλά από όραμα. Διατήρησε τη γαλήνη και φρόντισε για την αξιοπρέπεια της χώρας κάνοντάς τη την πλουσιότερη χώρα της Μεσογείου.²⁵⁷ Εξαιρετική είναι η προσωπογραφία του εθνάρχη από τον Μαμαλάκη. Επιστρατεύει την περιγραφική του ικανότητα παρουσιάζοντας τον Βενιζέλο ως καπετάνιο του σκάφους της Ελλάδας που βρίσκεται στο μέσον τρικυμίας να αρπάζει το πηδάλιο και γοητεύει τα στοιχεία της φύσεως για να τραβήξει στο μεγάλο του προορισμό, την βασιλεύουσα. Επιστρατεύεται εδώ η Μεγάλη Ιδέα. Η μοίρα φάνηκε σκληρή, ο λαός τρελάθηκε προς στιγμήν και αυτοκτόνησε στις εκλογές του 1920. Φρίκη κι όλεθρος ακολουθούν κι ο «ήμιθεος» τσακισμένος στην αυτοεξορία του αγωνίζεται για την Ελλάδα.²⁵⁸ Χωρίς τον Βενιζέλο η Κρήτη θα ήταν ηγεμονία, τα σύνορα θα έφταναν στη Λάρισα, θα είχαμε ηττηθεί στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θα χάναμε τη Μικρά Ασία, το Στέμμα θα προξενούσε κι άλλες ζημιές εκτός από την «άναίτια δολοφονία τοῦ ἄνθους τῶν Ἑλλήνων».²⁵⁹ Βεβαιώνει ότι η χώρα θα οδηγηθεί στον διχασμό εάν δεν δημιουργηθεί μια κυβέρνηση που θα ημερέψει τα πάθη και θα βοηθήσει τη χώρα να ξεπεράσει τον κυκεώνα της κρίσης σε έναν κοινό αγώνα όλων των κομμάτων.²⁶⁰ Η ήττα στις προηγούμενες εκλογές ήταν αποτέλεσμα κατασυκοφάντησης, συνέπεια της νοοτροπίας του Έλληνα και φυσικής φθοράς ενός κόμματος εξουσίας.

254 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 12 Φεβρουαρίου 1933.

255 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Φεβρουαρίου 1933.

256 Στο ίδιο.

257 Στο ίδιο.

258 Στο ίδιο.

259 Στο ίδιο.

260 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 12 Φεβρουαρίου 1933.

Επίθεση στο ήθος του αντιπάλου

Τώρα που το Λαϊκό Κόμμα απέδειξε την ανικανότητά του, έχασε τη δύναμή του και ο λαός στράφηκε ξανά στον «γεροέμπειρο καπετάνιο».²⁶¹ Πρόκειται άλλωστε για τα ίδια πρόσωπα που ευθύνονται για τη μικρασιατική καταστροφή, την «ἀναίτια δολοφονία άθώων ανθρώπων» και τώρα αντί να κρυφτούν πολιτεύονται.²⁶² Δε παραλείπει να τους κατονομάσει «κακοποιούς τής πολιτικής» και τον Τσαλδάρη «νάνο» της πολιτικής, αγαπημένα συνθήματα της παράταξης.²⁶³

Ο Προεκλογικός Αγώνας στην εφημερίδα *Τύπος*

Ο Εθνικός Συνασπισμός στο Ρέθυμνο αποτελείται από το σύνολο των Φιλελεύθερων πολιτευτών: Ασκούτση, Τσουδερό, Γοβατζηδάκι, Μοράκι, Πετούση και Ανδρέα Παπαδάκη. Σε διαφορετικό κλίμα από τις προηγούμενες εκλογές, όπου κομματική πειθαρχία σήμαινε εγκατάλειψη της ατομικής φιλοδοξίας, στις εκλογές αυτές ως αυτοπειθαρχία προβάλλεται η αναγκαιότητα σύστασης ενιαίου ψηφοδελτίου καθώς το χρίσμα καταργήθηκε.²⁶⁴ Η αντιμετώπιση του Τσουδερού είναι διαφορετική πλέον γιατί «επέδειξε τόσην δύναμιν εις τὰς παρελθούσας έκλογάς».²⁶⁵ Ο Γεώργιος Τσουδερός υποστηρίζεται και από τις δυο βενιζελικές εφημερίδες, *Κρητική Επιθεώρηση* και *Τύπο*. Μάλιστα απευθύνεται ξεχωριστά στους εκλογείς και τους ζητά να ψηφίσουν Φιλελεύθερους πολιτικούς και ξεχωριστά στους Φιλελεύθερους εκλογείς προτρέποντάς τους «Ψηφίσατε μόνον Άσκούτσην, Τσουδερόν, Γοβατζηδάκι» που μοιάζει με ανεπίσημο χρίσμα.²⁶⁶ Αποδέχεται ότι η εμπάθεια και η προσωπική δυσαρέσκεια απομάκρυνε τους εκλογείς, πρέπει όμως να ξεπεραστεί με βάση το καθήκον και το συμφέρον.

Το συμφέρον και το καθήκον υπαγορεύουν την ψήφιση του Βενιζέλου

Σε αντίθεση με τον πατριωτικό παλμό και την συναισθηματική φόρτιση που χαρακτηρίζει τον *Τύπο*, στην αρθρογραφία της *Επιθεώρησης* προβάλλεται με λακωνικό τρόπο το καθήκον και το συμφέρον ψήφισης του συνδυασμού. Δηλώνει ότι οι εκλογές

²⁶¹ Στο ίδιο.

²⁶² *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 5 Μαΐου 1933.

²⁶³ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Φεβρουαρίου 1933.

²⁶⁴ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 3 Μαρτίου 1933.

²⁶⁵ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 2 Μαρτίου 1933.

²⁶⁶ Στο ίδιο. Υπάρχει επανάληψη.

αυτές είναι κομβικές για την ιστορία της Κρήτης. Πρόκειται για επιχείρημα αποτρεπτικό που χρησιμοποιήθηκε και στις προηγούμενες εκλογές.²⁶⁷ Ζητά να υποστηρίξουν τον «μέγαν πατριώτην» γιατί εξυπηρετεί «τὴν Κρητικὴν πατρίδαν».²⁶⁸ Η παρουσία του στα πολιτικά πράγματα αποδείχθηκε αναγκαία κατά την απελπιστική δίμηνη κυβέρνηση Τσαλδάρη.²⁶⁹

Επαναλαμβάνεται σε ένα βαθμό ότι ο Βενιζέλος εγγυάται την γαλήνη, την ηρεμία, την ευημερία σε συνεργασία όμως αυτή τη φορά και με την «φωτεινή οικονομική διάνοια του Καφαντάρη».²⁷⁰ Το δίπολο: ένας ικανός ή πολλοί λιγότερο ικανοί υποχωρεί, προφανώς εξαιτίας του αποτελέσματος των τελευταίων εκλογών και προβάλλεται η από κοινού αντιμετώπιση της κρίσης. Παραμένει ως επιχείρημα ότι είναι πατριωτικό καθήκον η ψήφισή του Ελ. Βενιζέλου, λείπουν όμως λεπτομερείς ιστορικές αναφορές.²⁷¹

Τα αποτελέσματα όπως δημοσιεύτηκαν στον Τύπο στις 6 Μαρτίου 1933:

Επικρατέστεροι Φιλελεύθεροι	Ψήφοι
Γοβατζηδάκης Ιωάννης	7060
Τσουδερός Γεώργιος	6875
Ασκούτσης Νικόλαος	6683
Επικρατέστεροι Λαϊκοί	Ψήφοι
Σφηνιάς	2876
Κεφαλογιάννης	2617
Παπαδογιάννης	2578
Εκλέχθηκαν	Γοβατζηδάκης, Τσουδερός, Ασκούτσης

Ο *Τύπος* χαρακτηρίζει «μεγάλη καὶ ἐπιβλητική» τη νίκη του Εθνικού Συνασπισμού που δικαιώσε τον τίτλο της «ακρόπολης» των Φιλελευθέρων και μάλιστα τη στιγμή που η αποχώρηση Σκουλά δημιούργησε κάποια αναρχία.²⁷² Στην πραγματικότητα, παρόλο που επικράτησαν οι τρεις υποψήφιοι, επιτυχία σημείωσαν κι άλλοι, όπως ο Παπαδάκης που συγκέντρωσε 4.456 ψήφους. Στις προηγούμενες εκλογές ψήφισαν περίπου 13382

²⁶⁷ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 5 Μαρτίου 1933.

²⁶⁸ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 4 Μαρτίου 1933.

²⁶⁹ Στο ίδιο.

²⁷⁰ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 5 Μαρτίου 1933.

²⁷¹ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 4 Μαρτίου 1933. Υπάρχει επανάληψη.

²⁷² *Τύπος*, Ρέθυμνο, 6 Μαρτίου 1933.

εκλογείς αντίθετα σε αυτές όπου ήταν λιγότεροι, περίπου 9936. Ενδεχομένως λόγω του χειμώνα. Επίσης η δύναμη του Εθνικού Συνασπισμού μειώθηκε. Περίπου 25% περισσότερους ψήφους συγκέντρωσε η Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Πιθανότατα λόγω της προσχώρησης σε αυτή δυο παλαιών προμάχων του βενιζελισμού, του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου. Η παρουσία τους ήταν ένα άνοιγμα προς τη δημοκρατία.²⁷³ Έπειτα, οι δημοκρατικοί ψήφοι μοιράστηκαν στους πέντε συνυποψήφιους του Συνασπισμού, γεγονός που μετρίασε τις διαφορές. Παρ' όλα αυτά τα δημοσιευόμενα εκλογικά αποτελέσματα ακολουθεί το διάγγελμα Πλαστήρα όπου καταλαμβάνει πραξικοπηματικά την εξουσία. Ο αρχηγός του κινήματος, με διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό, διακήρυξε ότι ο κοινοβουλευτισμός χρεωκόπησε και μπροστά στον κομμουνιστικό κίνδυνο η ισχύς του Συντάγματος αναστελλόταν για απροσδιόριστο χρόνο.²⁷⁴ Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι την άποψη αυτή εξέφρασε και ο προκάτοχός του Πάγκαλος. Ακόμη κι ο Βενιζέλος ανήγγειλε τον Μάιο του 1932 την πρόθεσή του να αναθεωρήσει το Σύνταγμα του 1927, για να δοθούν στον πρόεδρο της Δημοκρατίας, εξαιρετικές εξουσίες σε περίοδο κρίσης, το περίφημο άρθρο 48 του συντάγματος της Βαϊμάρης.²⁷⁵ Τα παραπάνω και πολλά ακόμη που ξεπερνούν τα όρια της εργασίας αυτής οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη σκέψη του Βενιζέλου το κράτος όφειλε να εξασφαλίσει τα μέσα που θα του επέτρεπαν να έχει ενεργό ρόλο στη διατήρηση της πολιτικής και κοινωνικής τάξης, την οποία απειλούσε ο επιπολασμός των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων του μεσοπολέμου με πανάκεια λύση την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας.²⁷⁶ Αυτή την οπτική θεωρώ ότι εξέφρασαν ή σε αυτή στηρίχθηκαν και οι παραπάνω στρατηγοί για να καταλύσουν τον κοινοβουλευτισμό.

²⁷³ Δαφνής, ο.π., σ.596.

²⁷⁴ ΙΕΕ σ.322.

²⁷⁵ Αλιβιζάτος, ο.π., σ. 49.

²⁷⁶ Στο ίδιο σ. 48.

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΗΣ 25^{ης} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1936

Δυο βασικά γεγονότα στιγματίσαν τις επόμενες εκλογές, η δολοφονική απόπειρα εναντίον του Ελευθέριου Βενιζέλου το βράδυ της 6^{ης} Ιουλίου 1933 και το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935. Η απόπειρα της 6^{ης} Ιουνίου και όσα ακολούθησαν την επομένη των εκλογών βάθυναν το χάσμα μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης. Έπεισε πολλούς πολιτικούς, στρατιωτικούς, απλούς πολίτες και τον ίδιο τον Βενιζέλο ότι η ακραία αντιβενιζελική πτέρυγα, ενισχυμένη από τους Κονδύλη και Χατζηκυριάκο, είναι ικανή ακόμα και για πραξικοπηματική παλινόρθωση της μοναρχίας.²⁷⁷ Η πεποίθηση αυτή έπεισε πολλούς αξιωματικούς να οργανώσουν κίνημα εναντίον της κυβέρνησης Τσαλδάρη.²⁷⁸ Το κίνημα ξέσπασε νωρίς το βράδυ της 1^{ης} Μαρτίου. Ακολούθησαν μεγάλες εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις όχι μόνο δημοκρατικών αξιωματικών αλλά και ουδέτερων, που ήταν κάποια εγγύηση μετριοπάθειας.²⁷⁹ Τελικά στις 10 Οκτωβρίου η εθνοσυνέλευση, υπό την απειλή βασιλοφρόνων στρατιωτικών, αποφάσισε με 82 μόνον ψήφους την κατάργηση της αβασίλευτης Δημοκρατίας και τη διενέργεια δημοψηφίσματος στις 3 Νοεμβρίου για την παλινόρθωση του βασιλιά Γεώργιου.²⁸⁰ Μέχρι τις 14 Μαρτίου, όταν έπαυσε ο στρατιωτικός νόμος, είχαν παραπεμφθεί σε έκτακτο στρατοδικείο 1130 στρατιωτικοί και πολίτες ενώ τρεις αξιωματικοί, μεταξύ των οποίων οι Παπούλας και Κοιμήσης θανατώθηκαν.²⁸¹ Οι εκλογές της 9^{ης} Ιουνίου 1935 έγιναν ανάμεσα στον Μεταξά και τους κηρυγμένους βασιλόφρονες από τη μια πλευρά και τους μετριοπαθείς αντιβενιζελικούς από την άλλη. Οι αδιάλλακτοι απεύχονταν τη συμμετοχή των βενιζελικών, αντίθετα από τους μετριοπαθείς. Τελικά η βενιζελική ηγεσία επέλεξε το δρόμο της αποχής, τακτική που επέσπευσε την παλινόρθωση.²⁸² Μετά από τη διαιώνιση μιας διένεξης, που διαρκούσε πάνω από δυο δεκαετίες, παλαιοί βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί εναπόθεσαν τις ελπίδες τους για συμφιλίωση στη διαιτησία του στέμματος.²⁸³ Σε αυτό το κλίμα διενεργούνται οι επόμενες εκλογές.

²⁷⁷ ΙΕΕ, σ.324.

²⁷⁸ Τύπος, Ρέθυμνο, 6 Μαρτίου 1936.

²⁷⁹ Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1983, σ.222.

²⁸⁰ Στο ίδιο σ. 223.

²⁸¹ Δαφνης, σ.σ. 772-773.

²⁸² ΙΕΕ, σ. 367.

²⁸³ Αλιβιζάτος, ο.π., σ. 106.

Η κομματική πειθαρχία στην περίπτωση των πολιτικών

Ο Γοβατζηδάκης απεβίωσε το 1934 και ο Σκουλάς δεν πολιτεύθηκε μετά το 1932. Επομένως θεωρητικά ανοίγεται πλατύς ο δρόμος σε νέες φιλοδοξίες. Όμως οι εποχές υπαγορεύουν σύνεση. Το σύνθημα της κομματικής ομοψυχίας έδωσε ο Ανδρουλιδάκης στο πρώτο προεκλογικό άρθρο στην *Επιθεώρηση*.²⁸⁴ Η ομοψυχία των Φιλελεύθερων πολιτευτών και εκλογέων, σύμφωνα με αυτόν, προέχει για την προάσπιση του εθνικού συμφέροντος.²⁸⁵ Το σύνθημα απευθύνεται αρχικά τους πολιτευτές και στη συνέχεια τους εκλογείς και σημαίνει τον περιορισμό των υποψηφιοτήτων.²⁸⁶ Καλείται ο πολιτευτής Μυλοποτάμου Νικόλαος Δασκαλάκης να θυσιάσει τη φιλοδοξία σε μια κρίσιμη εποχή όπου κινδυνεύει να «χαθεί» το κόμμα.²⁸⁷ Μια εκλογική αποτυχία θα πείσει τον βασιλιά ότι ο Λαός «συντάσσεται τῷ σατανᾷ» και μοιραία θα επαναληφθούν οι διώξεις του Κονδύλη.²⁸⁸ Στόχος είναι η νίκη, πάνω από πρόσωπα, νίκη από την οποία δεν επιτρέπεται να απουσιάζει ένας ιδεολόγος μαχητής ή να γίνει η αιτία αυτός ο καλός και άξιος πολιτικός να χαθεί μια έδρα από τον επίσημο συνδυασμό.²⁸⁹ Αυτές είναι οι βασικές θέσεις που επαναλαμβάνονται. Στις 5 Ιανουαρίου οι Γεώργιος Σκουλάς και Γεώργιος Τσουδερός εγκαταλείπουν τον αγώνα για να πρυτανεύσει το πνεύμα ομοψυχίας, το ίδιο και ο Ανδρουλιδάκης.²⁹⁰ Οι Φιλελεύθεροι πολίτες τους συγχαίρουν.²⁹¹ Μετά την υποχώρηση Δασκαλάκι πανηγυρίζεται η τιμητική πολιτική ωριμότητα των πολιτικών.²⁹²

Η εμπειρία των γεγονότων μετά την 1^η Μαρτίου 1935 και οι αλλοιώσεις που επέφερε

Οι διώξεις του Μαρτίου του 1935 επαναλαμβάνονται ως απειλή.²⁹³ Η εμπειρία αυτή δημιούργησε ένα ισχυρό σοκ στον βενιζελισμό. Αποτέλεσμα είχε την «επάνοδο» στο κόμμα του Νικόλαου Ζερβού.²⁹⁴ Οι μικρές αποκλίσεις τους στο παρελθόν δεν είναι

²⁸⁴ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 5 Ιανουαρίου 1936.

²⁸⁵ Στο ίδιο.

²⁸⁶ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 8 Ιανουαρίου 1936.

²⁸⁷ Στο ίδιο.

²⁸⁸ Στο ίδιο.

²⁸⁹ Στο ίδιο.

²⁹⁰ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 5 Ιανουαρίου 1936.

²⁹¹ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 8 Ιανουαρίου 1936.

²⁹² *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 14 Ιανουαρίου 1936.

²⁹³ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 19 Ιανουαρίου 1936.

²⁹⁴ *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Ιανουαρίου 1936.

ικανές να τους αποκόψουν από το στρατόπεδο στο οποίο ανήκει.²⁹⁵ Με ενθουσιασμό χαιρετίζεται η πολιτική μεταστροφή του Λαϊκού πολιτευτή από το Μελιδόνι, Κωνσταντίνου Γρ. Λαγουδάκι.²⁹⁶ Ακόμη τονίζεται η θερμή υποδοχή Φιλελεύθερων πολιτικών στην «ἀκρόπολη τοῦ Ἀντιβενιζελισμοῦ», την Αλφά του πολιτευτή Μπινιάκη.²⁹⁷

Η κομματική πειθαρχία από την πλευρά των εκλογέων

Όσοι αγαπούν την Πατρίδα οφείλουν να δώσουν τη νίκη στο κόμμα, σαν πειθαρχικοί στρατιώτες.²⁹⁸ Η Ελλάδα έχει ανάγκη όσο ποτέ την αποκατάσταση της εθνικής ενότητας και του κοινοβουλευτισμού.²⁹⁹ Τονίζεται ότι δεν πρέπει να χαθεί ούτε μια ψήφος καθώς πρόκειται για απογραφή των ομοϊδεατών.³⁰⁰ Ακόμη και όσοι δημοκρατικοί πολίτες δεν το ψήφισαν στο παρελθόν, είναι καλοδεχούμενοι όπως οι λιποτάκτες πίσω στο στρατόπεδό τους.³⁰¹ Το κίνημα Μαρτίου και οι εκτροπές που ακολούθησαν απαγορεύουν μια τέτοια συμπεριφορά «που προδίδει» το κόμμα και την Κρήτη.³⁰² Κάθε ψήφος στο βενιζελικό κόμμα ξεπλύνει τη ντροπή του Ιουνίου και δίνει στην Κρήτη τη θέση που της αρμόζει.³⁰³ Καθήκον των Κρητικών είναι όχι μόνο να ψηφίσουν οι ίδιοι αλλά να κουβαλήσουν στον ώμο τους γέροντες και ανήμπορους εκλογείς.³⁰⁴ Την ημέρα των εκλογών προτρέπει να γίνουν δάσκαλοι του καθήκοντος οι ίδιοι οι τίμιοι Έλληνες όλοι, από νέοι μέχρι ηλικιωμένοι, ώστε να τιμωρήσουν τους παλαιοκομματικούς, εχθρούς της Πατρίδας.³⁰⁵

Η νίκη του Κόμματος είναι νίκη του Βενιζέλου

Ουσιαστικά οι εκλογές αυτές είναι μια εκδήλωση αφοσίωσης στο πρόσωπο του Βενιζέλου. Ο Ανδρουλιδάκης μεταφέρει τα λεγόμενα και την αγωνία του Αρχηγού των Φιλελευθέρων, κατά τις προηγούμενες εκλογές, όταν είπε: «χάνουμε τις ἀκροπόλεις μας».³⁰⁶ Αυτό φαίνεται κι από το γεγονός ότι αφίσες τους Βενιζέλου τοιχοκολλήθηκαν στην πόλη. Μάλιστα τη νύχτα της 10^{ης} προς 11^η Ιανουαρίου βεβηλώθηκαν αφίσες Του,

²⁹⁵ Στο ίδιο.

²⁹⁶ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 21 Ιανουαρίου 1936.

²⁹⁷ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 16 Ιανουαρίου 1936.

²⁹⁸ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 23 Ιανουαρίου 1936.

²⁹⁹ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 16 Ιανουαρίου 1936.

³⁰⁰ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 16 Ιανουαρίου 1936.

³⁰¹ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 14 Ιανουαρίου 1936.

³⁰² Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 19 Ιανουαρίου 1936.

³⁰³ Στο ίδιο.

³⁰⁴ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 24 Ιανουαρίου 1936.

³⁰⁵ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 25 Ιανουαρίου 1936.

³⁰⁶ Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 22 Ιανουαρίου 1936.

κάτι που έκανε τον Ασκούτση να ζητήσει την παρέμβαση του Γενικού Διοικητή.³⁰⁷ Η πανηγυρική νίκη θα αναγκάσει τον «Μεγάλο Έλληνα» να επιστρέψει και να κυβερνήσει.³⁰⁸ Όλοι οι υποψήφιοι επικαλούνται τον Βενιζέλο στους λόγους τους ως Αρχηγό τους.³⁰⁹ Μετά τις εκλογές το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας έχει τη φωτογραφία του εθνάρχη με λεζάντα «Ίδου ό νικητής».³¹⁰

Η ενθουσιώδης υποδοχή

Όπως σε κάθε εκλογικό αγώνα περιγράφεται η ενθουσιώδης υποδοχή των υποψηφίων.³¹¹ Για πρώτη φορά αναφέρεται σε προεκλογική συγκέντρωση, η οποία έγινε έξω από τη Μητρόπολη και χαρακτηρίζεται ως «ένθουσιώδης», «μεγαλειώδης», «σεμνή» και «πολυπληθής». Μάλιστα για τη δημοσίευση των λόγων στις εφημερίδες πυροδοτήθηκε μια διένεξη.³¹² Η εκλογή της 26^{ης} Ιανουαρίου θα έχει ευχάριστες εκπλήξεις.³¹³

Επίθεση στον αντιβενιζελισμό

Το αντίπαλο στρατόπεδο έχει διασπαστεί σε δυο κόμματα. Οι υποστηρικτές του δε μπορούν να συγκεντρώσουν τη βάση ώστε να διεκδικήσουν μια έδρα. Επομένως μέλημά τους, κατά τη φιλελεύθερη πλευρά, είναι να «ύφαρπάσουν» ψήφους ώστε μην εκλεγεί τρίτος φιλελεύθερος βουλευτής. Έτσι όμως θα χαθεί και μια έδρα για το νομό, κάτι ιδιαίτερα επιζήμιο για τα συμφέροντα του νομού.³¹⁴ Κάθε ψήφος που θα δίνεται σε οποιονδήποτε υποψήφιο πέραν του συνδυασμού είναι ψήφος χαμένη, ενώ κατά τη δεύτερη κατανομή μπορεί να εξυπηρετήσει κάποιον αντιβενιζελικό υποψήφιο σε άλλο νομό.³¹⁵

«Άς ριφθῇ πλέον εἰς λήθην τὸ παρελθόν» δημοσιεύει η *Επιθεώρηση* και προωθεί ως ανάγκη τη συμφιλίωση. Παράλληλα φαίνεται συγκαταβατική με το βασιλιά και παραδέχεται την παλινόρθωση ως τετελεσμένο γεγονός.³¹⁶ Στον *Τύπο* προβάλλει η συμφιλιωτική προσπάθεια του βασιλιά όταν αναφέρει: «ἐχαιρέτισαν ὅλοι τὴν ἄνοδον

307 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 12 Ιανουαρίου 1936 & Τύπος, Ρέθυμνο, 12 Ιανουαρίου 1936.

308 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Ιανουαρίου 1936.

309 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 22 Ιανουαρίου 1936.

310 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 29 Ιανουαρίου 1936.

311 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 16 Ιανουαρίου 1936. Υπάρχει επανάληψη.

312 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Ιανουαρίου 1936.

313 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 18 Ιανουαρίου 1936.

314 Στο ίδιο. Υπάρχει επανάληψη.

315 Στο ίδιο.

316 Στο ίδιο.

εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ὡς Βασιλέως εἰρηνοποιοῦ». ³¹⁷ Επίσης μετά τις εκλογές δηλώνει ὅτι ἡ ἐπίσημη καὶ ἐγκάρδια συνεργασία τοῦ Βασιλιά με τὸν Ἀρχηγὸ τῶν Φιλελευθέρων θὰ ἀποτελέσει ἐπιτύμβια πλάκα τοῦ διχασμοῦ. ³¹⁸ Δὲν ἰσχύει ὅμως τὸ ἴδιο με τὰ ἀντιβενιζελικά κόμματα. ³¹⁹ Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ «ἀήδιδασε» με τὸ ἀντιβενιζελικό κράτος. ³²⁰ Στὸ νομὸ Ρεθύμνης τὸ ἀντιβενιζελικό στρατόπεδο εἶναι διχασμένο στους οπαδοὺς τοῦ Τσαλδάρη καὶ τὸς Θεοτοκικοὺς - Κονδυλικούς. ³²¹ Ἡ τριετής διακυβέρνηση ἀπέδειξε τὴν ἀκαταλληλότητά τους. Εἰάν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου, θὰ πρέπει νὰ διαλύσουν τὸ ἀντιβενιζελικό κράτος. ³²² Καταγγέλλεται μάλιστα ἡ δράση ὀρισμένων δημόσιων υπαλλήλων, οἱ οἱποῖ ἐκμεταλλευόμενοι τὴ θέση τους ψηφοθηροῦν υπέρ τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ. ³²³ Τὸ φαινόμενο αὐτὸ καταδεικνύει τὶς ἀλλαγές ποῦ συντελέστηκαν στὸ Ρέθυμνο τὰ χρόνια τῆς ἀντιβενιζελικῆς κυβέρνησης.

Ἡ προεκλογικὴ ἐκστρατεία στὴν ἐφημερίδα *Τύπος*

Μικροκομματικὲς ἐπιδιώξεις δὲν λείπουν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ *Τύπος* σὲ πρώτη φάση προωθεῖ τὴν υποψηφιότητα τοῦ ἀυτάδελφου τοῦ ἐκδότη στὴ θέση παλαιοῦ πολιτικοῦ, τὸν οἱποῖ δὲν κατονομάζει, ἀλλὰ εἶναι ὁ Φωτάκης. ³²⁴ Στὴν τοποθέτηση αὐτὴ ἀπαντᾷ ξεκάθαρα ἡ *Κρητικὴ* Ἐπιθεώρηση υποστηρίζοντας τὴν υποψηφιότητα τοῦ Φωτάκη. ³²⁵

Στὴν ἐφημερίδα αὐτὴ ἐπιλέγουν νὰ δηλώσουν κομματικὴ τους πειθαρχία πρώτος ὁ Γεώργιος Σκουλάς στὶς 3 Ἰανουαρίου. Ἀφιερώνεται σὲ αὐτὸν ἐπαινετικό ἀρθρο τοῦ Ἀσκούτση. ³²⁶ Ὁ *Τύπος* σχολιάζει τὴν παραίτηση Σκουλά ὡς πράξη πολιτικῆς ὠριμότητας, ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακῆ. ³²⁷ Ὁ Τσουδερός ἐπεῖτα παραιτεῖται στὶς 5 Ἰανουαρίου. ³²⁸ Ὁ ἴδιος παραλληλίζει τὸ ἔτος 1935 με τὸ ἔτος 1909. ³²⁹ Τὴν παραίτηση Τσουδεροῦ ὁ *Τύπος* χαρακτηρίζει «ἀναγκαστικὴ» καὶ μάλιστα μετὰ ἀπὸ ἓνα πολιτικό σφάλμα, τὴν αὐτονόμησή του στὶς ἐκλογές τοῦ 1932. Ἡ συμπαθὴς αὐτὴ πράξη τοῦ

³¹⁷ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 10 Ἰανουαρίου 1936.

³¹⁸ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 28 Ἰανουαρίου 1936.

³¹⁹ *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 22 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁰ *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 24 Ἰανουαρίου 1936.

³²¹ Στὸ ἴδιο.

³²² *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 26 Ἰανουαρίου 1936.

³²³ *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 21 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁴ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 3 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁵ *Κρητικὴ Ἐπιθεώρησης*, Ρέθυμνο 12 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁶ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 4 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁷ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 3 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁸ *Τύπος*, Ρέθυμνο, 5 Ἰανουαρίου 1936.

³²⁹ Στὸ ἴδιο.

«σβήνει» το παρελθόν.³³⁰ Όσο για την παραίτηση του Δασκαλάκι, τη θεωρεί πράξη «έπιβεβλημένης πειθαρχίας παντός ιδεολόγου Φιλελεύθερου».³³¹

Η κομματική πειθαρχία στον *Τύπο* θεωρείται λαϊκή απαίτηση στην οποία υπάκουσαν οι πολιτικοί.³³² Με την ψήφο τους θα κληθούν όλοι να τερματίσουν την ανώμαλη κατάσταση.³³³ Ο Βενιζέλος είναι «Έκεῖνος πρὸς τὸν ὁποῖον στρέφεται μὲ ἀγωνίαν ὁλόκληρος ἡ ΕΛΛΑΣ».³³⁴ Στο λόγο του ο Γεώργιος Σκουλάς δηλώνει ότι η ψήφος είναι ιστορική και όλοι οι καλοί Έλληνες καλούνται να πράξουν το πατριωτικό τους καθήκον για να ζήσει η Ελλάδα.³³⁵ Στη προεκλογική μάχη δίνεται ηθική προέκταση όταν συγκρίνεται ο κόσμος της ρουτίνας και της συναλλαγής που είναι οι αντίπαλοι με το νέο κόσμο των αγνών και καλών πατριωτών.³³⁶ Δε παραλείπεται η κινδυνολογία όταν αναφωνεί αλλοίμονο αν δε νικήσει η Ελλάδα στις κάλπες αυτή τη φορά.³³⁷ Την ημέρα των εκλογών δημοσιεύεται λεζάντα «Καμία ψήφος χαμένη, κάθε νὰ παρακινεῖ καὶ τοὺς οἰκείους του».³³⁸ Ανοικτή επιστολή του Ζερβού καταγγέλλει την αδράνεια των τοπικών υποψηφίων με το Λαϊκό κόμμα, τη στιγμή που διώκονταν αδίκως Κρητικοί, την περίοδο του αντιβενιζελικής κυβέρνησης.³³⁹

Νέα δεδομένα στις εκλογές

Ο σύλλογος Πολυτέκνων δεν κατόρθωσε να έρθει σε συνεννόηση ώστε να προτείνει κοινό υποψήφιο. Γι' αυτό ζήτησε από τους πολυτέκνους να απαιτούν τα δικαιώματα τους από τους πολιτικούς που υποστηρίζουν.³⁴⁰ Για πρώτη φορά σύλλογοι επιζητούν πολιτική εκπροσώπηση.

Κάτι άλλο αξιοσημείωτο σε αυτές τις εκλογές είναι το πέρασμα στην εικόνα ως μέσον του προεκλογικού αγώνα. Στα «ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΛΛΙΣΤΕΙΑ» ο αρθρογράφος αναρωτιέται, βλέποντας πλήθος αφίσες των υποψηφίων, αν έχουμε εκλογές ή καλλιστεία.³⁴¹ Μάλιστα οι «άστερες» της πολιτικής προτιμούν φωτογραφίες που τους

330 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 8 Ιανουαρίου 1936.

331 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 9 Ιανουαρίου 1936.

332 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 8 Ιανουαρίου 1936.

333 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 19 Ιανουαρίου 1936.

334 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 21 Ιανουαρίου 1936.

335 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 22 Ιανουαρίου 1936.

336 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 23 Ιανουαρίου 1936.

337 Στο ίδιο.

338 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 25 Ιανουαρίου 1936.

339 *Τύπος*, Ρέθυμνο, 23 Ιανουαρίου 1936.

340 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 21 Ιανουαρίου 1936.

341 *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 17 Ιανουαρίου 1936.

δείχνουν νέους δημιουργώντας παρεξηγήσεις. Πολλαπλάσιες είναι και οι φωτογραφίες που δημοσιεύονται στον *Τύπο*.³⁴²

³⁴² *Κρητική Επιθεώρησης*, Ρέθυμνο, 25 Ιανουαρίου 1936.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από τη μελέτη των άρθρων που δημοσιεύθηκαν στις ρεθυμνιώτικες εφημερίδες προβλήθηκαν τα επιχειρήματα των βενιζελικών εναντίον των οπαδών του βασιλιά καθώς και οι ενδοπααραταξιακές διαφοροποιήσεις σε μια περιοχή που χαρακτηρίστηκε δίκαια ως η «ακρόπολη του βενιζελισμού». Εξ ανάγκης ένα μεγάλο μέρος της εργασίας αυτής αφιερώθηκε στο καθεστωτικό ζήτημα, επειδή αυτό αποτέλεσε τον πυρήνα της διαμάχης μεταξύ βενιζελικών και βασιλικών. Την προάσπιση του νέου καθεστώτος προπαγάνδιζαν, τόσο ο δικτάτορας Θεόδωρος Πάγκαλος, το 1926, όσο και οι αντίπαλοι πλέον φιλελεύθεροι πολιτικοί. Η μερίδα αυτή που υποστήριζε τον Πάγκαλο στο Ρέθυμνο, κυρίως ο Γοβατζηδάκης, μετά την πτώση του καθεστώτος και την αποκήρυξή του από τον Βενιζέλο στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1926, αγωνίστηκε για την αυτοδιοίκηση των Επαρχιών εγκαταλείποντας τις θέσεις της για την προάσπιση του καθεστώτος. Όλες οι βενιζελικές εφημερίδες θεώρησαν τις εκλογές του 1928 καθοριστικές για την διατήρηση της αβασίλευτης Δημοκρατίας. Στις εκλογές αυτές η εφημερίδα *Δημοκρατία* διαφοροποιήθηκε σε ένα βαθμό από τις άλλες βενιζελικές εφημερίδες καθώς, αφιέρωσε πολλά άρθρα ώστε, να ψέξει την αντιδημοκρατική πρακτική του χρίσματος που μεταχειρίσθηκε ο Βενιζέλος, ο φυσικός Αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης, αφήνοντας μάλιστα αιχμές προς το πρόσωπό του. Έγιναν έτσι φανερά τα πρώτα σημάδια διάσπασης του κόμματος στο Ρέθυμνο. Πιο έντονα από ότι πριν τονίστηκε το καθεστωτικό διακύβευμα και η ανάγκη να ψηφιστεί ο Συνδυασμός στις εκλογές του 1932. Εξαίρεση αποτέλεσε η *Δημοκρατία*. Η τελευταία πέρασε στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο ασκώντας έντονη κριτική στην κυβέρνηση Βενιζέλου και τόνιζε την ανάγκη ανανέωσης των φθαρμένων πολιτικών του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει η πολεμική που ασκεί η εφημερίδα *Τύπος* εναντίον του εκδότη της Νίκου Ανδρουλιδάκι και του κόμματος των «Νέων Φιλελευθέρων». Όταν στις εκλογές του 1933 έπαψε να προβάλλεται έντονα το καθεστωτικό ζήτημα, τονίστηκε η ηθική υποχρέωση των Ελλήνων, ιδιαίτερα των κρητικών, να ψηφίσουν τον Βενιζέλο προασπίζοντας έτσι και τα συμφέροντά τους. Στις εκλογές του 1936 η εμπειρία των διώξεων που υφίσταντο οι κρητικοί από την αντιβενιζελική κυβέρνηση ήταν καθοριστική για την επιλογή τους και την υπέρβαση των πολιτικών αντιθέσεων, όπως φαίνεται από το ότι η αναφορά στη Μικρασιατική καταστροφή και το διχασμό ελαχιστοποιήθηκε.

Παράλληλα με το καθεστωτικό ζήτημα, η μελέτη αυτή ασχολήθηκε και με την εικόνα που είχαν οι βενιζελικοί για τους αντιπάλους τους, τους οποίους θεωρούσαν υπαίτιους για τον διχασμό. Ενώ έγινε προσπάθεια το 1926 γεφύρωσης του χάσματος από όλες τις πολιτικές πλευρές του Ρεθύμνου, αναζωπυρώθηκε η ένταση μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων όταν το 1928 η *Κρητική Επιθεώρηση* δημοσίευσε άρθρα στοχεύοντας την αντίπαλη πλευρά. Τα διχαστικά δημοσιεύματα εντάθηκαν το 1932, όταν παρατηρήθηκε μια αναζωπύρωση του εθνικού διχασμού, ιδιαίτερα από την μεγάλοστομη εφημερίδα *Τύπος*. Τα στερεότυπα διχαστικά επιχειρήματα υποχώρησαν το 1933 και έπαυσαν οριστικά το 1936. Το 1936 παρατηρήθηκε μια γενικότερη ενίσχυση των Φιλελευθέρων στην οποία πρωταγωνίστησε ο Ανδρουλιδάκης. Η εμπειρία των γεγονότων της 1^{ης} Μαρτίου του 1935 κι έπειτα δημιούργησε την ανάγκη κομματικής συσπείρωσης, με αποτέλεσμα να παραμεριστούν μικροδιαφορές για το καλό του κόμματος, του έθνους και του καθεστώτος. Κλείνοντας, θα ήταν, παράλειψη να μη δοθεί μια εικόνα της πολιτικής ζωής του Ρεθύμνου σε έναν κόσμο που μεταβάλλεται ταχύτατα. Ενδεικτικό παράδειγμα γ' αυτό αποτέλεσε το πέραςμα των εκλογών στην εποχή της αυτοπροβολής των υποψηφίων μέσα από την επιμελημένη εικόνα τους κάτι που σήμερα πλέον θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτικής. Εν κατακλείδι, από τη μελέτη των πηγών, έγινε προσπάθεια να κατανοηθεί ο τρόπος σκέψης των ανθρώπων που δημιούργησαν τις πηγές μέσα από την οπτική του σύγχρονου παρατηρητή. Άλλωστε όπως είπε ο Carr [η ιστορία] «συνειδητά ή ασυνείδητα, αντικατοπτρίζει τη θέση μας στο χρόνο και αποτελεί μέρος της απάντησής μας στο γενικότερο ερώτημα πως βλέπουμε την κοινωνία στην οποία ζούμε».³⁴³

343Ε. Η. Carr, *Τι είναι Ιστορία, Σκέψεις για τη θεωρία της Ιστορίας και τον ρόλο του Ιστορικού*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.

Πρωτογενείς Πηγές

Αστραπή, Ρέθυμνο, 1926 -1928.

Δημοκρατία, Ρέθυμνο, 1926 -1932.

Κρητική Επιθεώρησης, Ρέθυμνο, 1928 – 1936.

Τύπος, Ρέθυμνο, 1930 - 1932.

Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, φακ.347-040, *Επιστολή του Β. Σκουλά προς τον Ε. Βενιζέλο*, 20 Σεπτεμβρίου 1932.

Ψηφιακή Συλλογή τοπικών εφημερίδων

«*Παδάμανθος*»[https://anemi.lib.uoc.gr/search/?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=overview&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7&cclterm2=%2Fhierarchy%2Fcollection%2F120&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=term&cclfield2=collection&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&ccllop1=and&ccllop2=&ccllop3=&ccllop4=&ccllop5=&ccllop6=&ccllop7=&isp=&display_help=0&offset=1&search_coll\[metadata\]=1&&stored_cclquery=&skin=&rss=0&store_query=1&lang=el&show_form=&export_method=none&display_mode=detail&ioffset=1&offset=1&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail](https://anemi.lib.uoc.gr/search/?dtab=m&search_type=simple&search_help=&display_mode=overview&wf_step=init&show_hidden=0&number=10&keep_number=&cclterm1=%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7&cclterm2=%2Fhierarchy%2Fcollection%2F120&cclterm3=&cclterm4=&cclterm5=&cclterm6=&cclterm7=&cclterm8=&cclfield1=term&cclfield2=collection&cclfield3=&cclfield4=&cclfield5=&cclfield6=&cclfield7=&cclfield8=&ccllop1=and&ccllop2=&ccllop3=&ccllop4=&ccllop5=&ccllop6=&ccllop7=&isp=&display_help=0&offset=1&search_coll[metadata]=1&&stored_cclquery=&skin=&rss=0&store_query=1&lang=el&show_form=&export_method=none&display_mode=detail&ioffset=1&offset=1&number=1&keep_number=10&old_offset=1&search_help=detail) (Ημερομηνία πρόσβασης 10-11-20)

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της ΕΛΣΤΑΤ, «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ».

http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/showdetails?p_id=14354936&p_derive=book&p_topic=14308576 (28/10/20).

Δευτερογενείς Πηγές - Βιβλία

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1986.

Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916 – 1936*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1983.

Γκίνας Ν. Γιάννης, «Κρίσιμα γεγονότα στην πορεία των ανακρίσεων για τη δολοφονική απόπειρα του 1933», στο Βερέμης Θ. - Γουλιμής Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, κοινωνία, οικονομία πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989.

Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δυο πολέμων*, τ.1-2, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2009.

Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. 2, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2008.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός, από το 1913-1941*, τ. ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.

Carr E. H., *Τι είναι Ιστορία, Σκέψεις για τη θεωρία της Ιστορίας και τον ρόλο του Ιστορικού*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015.

Μαυρογορδάτος Γιώργος Θ., *Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2017.

Κλάψης Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019.

Κλάψης Αντώνης, Κούμας Μανώλης, *Εθνικές κρίσεις, εθνικός διχασμός*, Καθημερινές Εκδόσεις, Αθήνα 2019.

Δευτερογενείς Πηγές- Ιστοσελίδες

Παπιομύτογλου Γιάννης, «Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ BENIZEΛΟΣ», Τετάρτη 15 Φεβρουαρίου 2017.

<http://rethymniates.blogspot.com/2017/01/1881-2011.html>(11/10/20)